

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

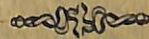
374.8

ԿԻՐԱԿՆՕՐԵԱՅ

ԴՊՐՈՑՆԵՐ

Չեռնարկ ուսուցիչների, ուսուցչուհիների և առհասարակ ժողովրդական կրթութեան գործին ծառայողների համար:

Աշխատասիրուրիւն Ա. Գալսեանցի:

374.8
Գ-20

Ի Ա Ք Ո Ւ
Տ Պ Ա Ր Ա Ն „ՏՐՈՒՎ“
1906.

374.8
9-20

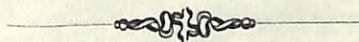
374
APR 20 1906
Faint handwritten notes and stamps in the top right corner.

ԿԻՐԱԿՆՈՐԵԱՅ ԴՊՐՈՑՆԵՐ

Ձեռնարկ ուսուցիչների, ուսուցչուհիների և առհասարակ ժողովրդական կրթութեան գործին ծառայողների համար:

Աշխատատիրուհի Ա. Գալստեանցի:

ԲԱՔՈՒ
ՏՊԱՐԱՆ „ՏՐՈՒԳ“
1906.

13 MAR 2013

53 601

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ
ԳՄԺՑՈՂՐԳ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Կիրակնօրեայ դպրոցների խնդիրը, շատ ժամանակները պաշտոնապես, շարունակ գրաւել է յաւազադէմ ազգերի լուրջ ուշադրութիւնը: Այդ է իսկ պատճառը, որ այդ դպրոցները լուսատու երկիրներում աճել են տարէցտարի և աճում են ներկայումս ամենամեծ արագութեամբ ամեն տեսակի պատրաստականութեան, հասակի և սեռի անձինքների հոմար:

Եթէ կիրակնօրեայ և երեկոյի դպրոցները կարևոր են ճանաչում Եւրոպական երկիրներում, ուր պարտադիր ուսումն ստիպում է աշակերտին 8 կամ 9 տարի շարունակ ուսանիլ ամենօրեայ դպրոցում, հազա սրջափ դրանք անհրաժեշտ են մեզ՝ հայերիս համար, երբ գիտակցում ենք ամենքս մեր յետամնացութիւնը ազգային լուսաւորութեան գործում, երբ հասարակ գրագիտութիւնը շատ տեղերում մեր մէջ հազաւազիւտ բան է համարում:

Ներկայ աշխատութեամբ մեր տալիս ենք հասարակութեանը ընդհանրապէս, նա մանաւանդ ազգային լուսաւորութեան գործին զեկազար մեր հալ-ուսուցիչներին և դպրոցների հոգաբարձուներին միջոց և կարելիութիւն՝ մօտիկից ծանօթանալու կիրակնօրեայ դպրոցների ու լսարանների աստիճանական վարպետները, դրանց կազմակերպութիւններին, ծրագիրներին և տալիք օգուտներին, և ապա՝ ըստ պահանջի տիգի և ժամանակի, բանալու այդ տեսակ դպրոցներ մեր մէջ և՛ թէ քաղաքներում և թէ գիւղերում, թէ տղաների և թէ աղջիկների, թէ վրագէտների և թէ անվրագէտների համար:

Այդ վրայիս մէջ ընթերցողը կ'գտնի անշուշտ հին և տարրական ճշմարտութիւններ: Բայց գիտակցելով, որ ազգային լուսաւորութիւնից է կախում ազգի բարօրութիւնը և նրա

37 058-62

ամբողջ բարեկեցութիւնը, ուստի նա մեզ չի կշտամբի դրա համար: Նա անշուշտ կ'մտածէ, որ մենք ապրում ենք մի այնպիսի ժամանակի և այնպիսի պայմանների մէջ, երբ առանձնապէս հարկաւոր է զարթեցնել և պահպանել մեր մէջ յաճախ մոռացուող հին ճշմարտութիւններ: Լիայոյս ենք միանգամայն, որ այս գրքոյկի մէջ հաղորդած տեղեկութիւնները անշուշտ կ'ներկայացնեն մի որոշ հետաքրքրութիւն մեր մանկավարժական օրրատ գրականութեան համար և կ'դարձնեն իրանց վերայ այն անձերի ուշադրութիւնը, որոնք մասնակից են ժողովրդական լուսաւորութեան գործին:

Մենք չենք վստահանում ասել թէ մեր աշխատութիւնը չունի թերութիւններ, բայց կարող ենք ասել համարձակ, որ մեր ժողովրդական լուսաւորութեան գործին ծառայողները կարող են արգիւնաւէտ շահել այդ ձեռնարկից:

Ժամանակ է խօսքից անցնել գործին: Թող մեր առաջարկած գիրքը դառնայ մի օգտաւէտ միջնորդ ժողովրդի և այն մարդկանց մէջ, որոնք անկեղծօրէն ցանկանում են ազատել ժողովրդին տգիտութեան ամուր կապանքներից: Եթէ ներկայ աշխատութիւնը, թէկուզ մի աննշան շափով, կ'հարթէ այն ճանապարհը, որի վերայ պիտի կանգնեն մեր գիւղական ու քաղաքային կիրակնօրեայ դպրոցները — մենք այն ժամանակ մեզ բողոքաւոր կ'համարենք:

Մեր այս աշխատութիւնը կազմելիս աչրի առաջ ենք ունեցել հետեւեալ աղբիւրները. — Наши педагогическіе вопросы, соч. Барона Корфа. Наше школьное дѣло Бар. Корфа, Русская начальная школа В. Корфа, соч. А. Михайлова, т. VII. Частная воскресная школа въ Харьковѣ Я. В. Абрамова, Сельскія воскресныя школы В. Вахтерова. Внешкольное образование народа В. Вахтерова և գանազան յօդուածներ կիրակնօրեայ դպրոցների առիթով ցրած ռուսաց մանկավարժական ամսագրներում:

Աստուածաստուր Գալսեանց

1906 թ. մայիս

Քաղու:

ԿԻՐԱԿՆՕՐԵԱՅ ԴՊՐՈՑՆԵՐ.

Ներկայ ժամանակումս, երբ մանուկների ուսուցման և կրթութեան գործը ընդունել է բազմատեսակ ու մի և նոյն ժամանակ խիստ որոշ ձևեր, — չափահասների ուսուցման հարցը, որ ահապին նշանակութիւն ունի, դեռ ևս մ'նում է բոլորովին անմշակ: — Շատ չափահասներ դեռ մինչև այժմս էլ մ'նում են անգրագէտ.

Անգրագէտներ շարունակում են տալ մեզ և նոր սերունդները, որովհետև շատ և շատ մանուկներ՝ բազմապիսի պատճառներով մ'նում են առանց տարրական ուսման. բայց մի և նոյն ժամանակ ձգտումն դէպի ուսում ու մտաւոր զարգացում արագապէս աճում է չափահասների մէջ: Կամենում են սովորել անգրագէտները, կամենում են ընդլայնել իրանց գիտցածները ամենօրեայ դպրոցը աւարտած կամ չ'աւարտած պատանիները: Այժմ դէպի յոյս ձգտելու այդ սեծ բաւականութիւնը հասակաւորները գտնում են 'ի միջի այլոց կիրակնօրեայ դպրոցներում, մի այնպիսի հիմնարկութեան մէջ, ուր ուսումն լինում է կիրակի կամ տօն օրերին:

Կիրակնօրեայ դպրոցների ու լտրանների ծագման հարցը նոր չէ: Այդ տեսակ դպրոցների բարձր ու կրթիչ նշանակութիւնը շատ վաղուց է, մօտ 120 տարի, սրանից առաջ հասկացել Եւրոպան: Եւ այդ է պատճառը, որ ներկայումս դրանց թիւը, տարրական դպրոցների հետ զուգընթացաբար, օրէցօր աճում է ու բազմանում: Այդ տեսակ դպրոցները, որ գլխաւորապէս տարածւած են Անգլիայում, Փրանսիայում, Գերմա-

նիայում, Շվեյցարիայում և Հիւսիսային Ամերիկայի միացեալ Նահանգներում, իրանց ծագումով պարտական են անգլիացի բապտիստ Ռօբերտ Ռալֆին. դա առաջինն եղաւ, որ պարլամենտում կիրակնօրեայ դպրոցների մասին խնդիր յարուցեց և սկսեց կիրակի օրերին եկեղեցում տղաներ ժողովել և նրանց հետ պարապել: Նրա օրինակը անօգուտ չ'անցաւ. 1785 թ. հիմնուում է մի ընկերութիւն, որի նպատակն է լինում տարածել ամենուրէք կիրակնօրեայ դպրոցներ: Այդ ընկերութեանը օժանդակում էին ինչպէս տիրապետող եկեղեցին, նոյնպէս և զանազան այլազաւան խժական եկեղեցիները:

Ամերիկայիսաւոր առարկան այդ տեսակ դպրոցներում համարում էր կռօնը, յետոյ կարդալը և երբեմն էլ գրեղը: Ասացի երբեմն էլ գրեղը, սրովհետեւ նրա գործադրութիւնը կիրակի օրերին մեղք էր համարում: Կիրակնօրեայ դպրոցները հիմնուում էին եկեղեցիներում, մատուռներում և մասնաւոր տներում: Գասաուութիւնը սկսում էր առհասարակ 9—10¹/₂ ժամին առաւօտեան և 2—4 ժ. կէսօրից յետ: Աշակերտները սովորում էին ձրի, միայն երբեմն պարտաւորեցնում էին նրանց մասնակցել եկեղեցական ժամերգութեանը: Ուսուցիչները և ուսուցչուհիները ձրի էին դաստանդում և միայն մօտ 4⁰/₁₀ նրանցից վարձ էր ստանում: Այդ դպրոցներում ուսուցչութեամբ պարապում էին գլխաւորապէս ծխականներ, բանւորներ, երբեմն էլ հասարակութեան բարձր դասակարգից:

Կիրակնօրեայ դպրոցները Անգլիայում այնքան յաջող վիճակի մէջ էին և այնքան շատ, որ նրանց օգտին հրատարակում էին 8 հատ ամենօրեայ թերթ և տարածում 100 հազար օրինակներով, հրատարակում էր նոյնպէս և մի ամսագիր և 8 հատ էլ տարեկան ժողովածու: Բացի դա, տպագրում էին բազմաթիւ ձեռնարկներ, դասագրքեր և դասաւանդման պիտոյքներ:

Կիրակնօրեայ դպրոցների ուսացիչ—ուսուցչուհիների համար ևս հիմնուում էին երեկոյի դպրոցներ, գաւռնիժացիներ, լսարաններ, որտեղ փորձառու ուսուցիչներ բացատրում

էին անխորձներին դասաւանդման եղանակեր և միթօղներ: Կիրակնօրեայ դպրոցներից մի քանիօր յաճախում էին միմիայն մանուկներ, մի քանիօր—չափահաս տղաներ: Երբեմն էլ աշակերտների հետ միասին կ'նստէին մի և նոյն դասատանը 60—80 տարեկան պառաւ կանայք ու տղամարդիկ: Մի քանի շրջաններում այդ դպրոցները յաճախում էին 38⁰/₁₀, մինչև անգամ 52⁰/₁₀ բնագնանուր բնակչութեան:

Այդ դպրոցները, որ գտնւում էին հոգևորականութեան ձեռին, մի լաւ միջոց էին համարում մի յայտնի գաղափար տարածելու և այդ շատ լաւ հասկանում էին այլազաւանները—դիսսիդենտները: Գրանք լուսաւորութեան գործին չէին ծառայում, այլ գլխաւորապէս տալիս էին ժողովրդի մտքերին մի յայտնի ուղղութիւն՝ կարգալով ու բացատրելով ս. գրքից յայտնի տեղեր:

Կիրակնօրեայ դպրոցները, որ սկզբում հիմնել էին կաթոլիկ կղերի ձեռքով, սկսում են հետզհետէ, ըլֆօրմացիայի շնորհիւ, տարածել և բողոքականների մէջ: Բաց աւելի լայն ծաւալ ու զարգացումն ստանում են Շոտլանդիայում 18-րդ դարի վերջին, շնորհիւ գրաշար Թանկէի եռանդին: Այդ մարդը յաճախելով բանտերը, դժբաղաներին օգնելու նպատակով, տեսնում է որ յանցաւորների մեծագոյն մասը անգրագետ է և երբէք դպրոցում չէ եղած՝ ժամանակի սուղութեան պատճառով: Եւ անս աշխատում է նա, որ գործով կամ մուրացկանութիւնով պարապող երեխաները կարելիութիւն ստանան սովորելու կիրակի և տօն օրերին: Անցնում է 5 տարի և Անգլիայում հաշւում էր արդէն 300 հազար ուսանող կիրակնօրեայ դպրոցներում: Ոչ պակաս յայտնի դարձաւ կօշկակար Պօուդսօնը, հիսուելով Անգլիայում առաջին անգամ դպրոցներ մուրացկանների համար:

Ներկայումս Անգլիայի կիրակնօրեայ դպրոցներում ուսանում են աւելի քան 2 միլիօն հոգի: Պրուսիայում զանազան կարգի կիրակնօրեայ և երեկոյի արդիւնագործական, հանրա-

կրթական, նկարչական դպրոցների ու դասընթացների ընդհանուր թիւը հաշոււմ են մինչև 25 հազար, իսկ աշակերտների թիւը այդ դպրոցներում մօտ $1\frac{1}{2}$ միլլիօն: Դանիայում հաշոււմ են 400 կիրակնօրեայ դպրոց և 50 հազար աշակերտ: Ֆինլանդիայում 5000-ից ավել և 110 հազար աշակերտ: Շվեդիայում մօտ 6000 դպրոց և $\frac{1}{4}$ միլլիօն աշակերտ: Նորվեգիայում ավելի քան 200 դպրոց և 30 հազար աշակերտ: Հլուս. Ամերիկայի միացեալ նահանգներում հաշոււմ են 100 հազար կիրակնօրեայ դպրոց, ուր կան 8 միլլիօն աշակերտ և 900 հազար մօնիտոր, այսինքն դպրոցի կառավարչի օգնականներ: Այս մօնիտորները երկու սեռի երիտասարդներ են, որոնք անցել են կիրակնօրեայ դպրոցի կուրսը՝ ղեկավարոււմ են աշակերտական փոքրիկ խմբերին, կրկնելով նրաց հետ դասերը:

Կիրակնօրեայ դպրոցների այդ փոխադարձ ուսուցման սխտեման, որ կոչոււմ է՝ 'ի պատիւ նրա հեղինակների' Բէլլ—Լանկաստերի monitor system, սկիզբն առաւ Անգլիայում և ապա ամենարէք տարածելով մտաւ Ռուսաստան 1820—1825 թ. շնորհիւ բիրլիական ընկերութեան գործունէութեան, որ վայելում էր Ադէքսանդր I կայսեր առանձին հովանաւորութիւնը: Բայց այդ դպրոցները արգաւանդ հող գտան միմիայն Բալդիան նահանգներում, ուր և նրանց թիւը հասաւ մօտ 485-ի:

Իսկ երկրագնտիս վրայ՝ Կոպլինհագէնի համաշխարհային կիրակնօրեայ դպրոցների ներկայացուցիչների համագումարի քարտուղարի հաշուելովը, կիրակնօրեայ դպրոցների ընդհանուր թիւը հասնում է մէկ միլլիօնի, որտեղ ուսանում են 20 միլլիօնի շափ աշակերտ—աշակերտուհի և ուսուցանում 2 միլլիօն ուսուցիչ—ուսուցչուհի:

Այդ դպրոցները պահպանւում են այլ և այլ միջոցներով: Օրրնակ Գերմանիայում, Ֆրանսիայում, Ֆինլանդիայում այդ դպրոցների բեւջէի կէսը ծածկում են համայնքները, իսկ միւս կէսը—մասնաւոր ընկերութիւնները: Բէլգիայում դրանց

ծախսի կէսը հոգամ է կառավարութիւնը (300 հազար փրանկ), իսկ միւս կէսը—գաւառները ու համայնքները: Մի քանի երկրներում ավել կամ պակաս նշանաւոր ծախսերը ընդունում են իրանց վերայ աշակերտները: Օրինակ Անգլիայում, այնտեղ ուսումնավարձ վերցնում են բոլոր այդ տեսակ հաստատութիւններում: Ուսումնավարձ վերցնում են և Ռուսաց տեխնիքական ընկերութեան կիրակնօրեայ դպրոցներում:

Վերոյիշեալ բոլոր կիրակնօրեայ դպրոցները տարբերւում են սովորականներից նրանց մէջ ուսանող աշակերտների կազմով: Այդ այն դպրոցներն են, որտեղ ուսումն սկսւում է պարտադիր աշխատնքից յետոյ աղատ ժամերին, որտեղ աշակերտների գլխաւոր թիւը կազմում են աշխատաւոր մասնան—բանւորները, արհեստաւորները, երկրագործները, ալախիւնները, ծառաները, առևտրական հիմնարկութիւններում և գրասենեակներում ծառայողները. մի խօսքով դա դպրոց է աշխատաւորների համար ամենլայն մտքով: Կիրակնօրեայ դպրոցները այդ նշանակութիւնն ունին և Ռուսաստանում, միայն այն դանազանութեամբ, որ Ռուսաստանում տարրական դպրոցների քշութեան պատճառով, յաճախ ընդնւում են կիրակնօրեայ դպրոց բանւորների հետ միատին և երեխաներ, որոնք չունին պարտադիր աշխատանք. բայց այդ մի և նոյն երևոյթը տեղի է ունեցել և Եւրոպայում 100 դարի սրանից առաջ:

Մինչդեռ Ռուսաստանում կիրակնօրեայ դպրոցները չեն անցնում տարրական դպրոցների ծրագրի սահմաններից, Եւրոպայում այդ դպրոցը մտել է արդէն ամենաբարձր դարպասման ֆազիսը, որտեղ ծրագրիները ընդունել են մասնագիտական բնաւորութիւն և ստեղծել դպրոցներ բազմապիսի տիպերով, իրարից տարբեր թէ նպատակներով և թէ ծրագրիներով: Կան դպրոցներ, յիրաւի, որտեղ անցնում են տարրական դպրոցի կուրսը միայն, ինչպէս Ռուսաստանում: Կան դպրոցներ, որտեղ շարունակում են տարրական դպրոց աւար-

տածները, կան և այնպիսիները, որոնք կրում են պրոֆեսիօնալ բնաւորութիւն: Պատահում են կիրակնօրեայ դպրոցներ և յետամնաց աշակերտների համար: Գերմանիայում ստորին տիպի կիրակնօրեայ դպրոցների շարքում կան և տարածւած են աւելի լայն ծրագրով նոյնանման դպրոցներ: Գրանցից մի քանիսի մէջ աւանդում են մեքենայագիտութիւն, երկրաչափութիւն, ֆիզիքա, քիմիա. միւսներում քաղաքատնտեսութիւն, պատմութիւն, դրականութիւն, Գերմաներէն լեզու և այլն: Բէլգիայում ՚ի միջի այլոց տարածւած են երեկոյի կիրակնօրեայ դպրոցները, ուր աւանդում են հաշւապահութիւն, նկարչութիւն, երկրաչափութիւն և գանազան արհեստներ: Վիւրտինբերգում հիմնած կան գիւղատնտեսական կիրակնօրեայ դպրոցներ: Փարիզում շատ կան կիրակնօրեայ երեկոյի դպրոցներ, միջնակարգ դպրոցների ծրագրով, որտեղ երիգասարդ բանւորները աշխատանքի ազատ ժամերին ձրիապէս կարող են պատրասուել համալսարան մտնելու համար: Կիրակնօրեայ դպրոցները Շվէյցարիայում շատ լաւ վիճակի մէջ են, բայց դրանք բացւած են գլխաւորապէս արհեստաւարների և գործարարների մէջ գործող երիգասարտների համար, և այդ ոչ թէ միայն նրա համար, որ լրացնեն իրանց ուսումն, այլ որքան նրա համար, որ կատարելագործեն այն գիտելիքները, որ ձեռք են բերել տարրական դպրոցներում: Փրէյքուրգի կանտոնում այդ դպրոցները սաստիկ տարածւած են, մանաւանդ գիւղերում: Առարկաներն են—գրել, կարգալ, թուաբանութիւն, նկարչութիւն, գերմաներէն և ֆրանսերէն լեզուներ:

Բայց կիրակնօրեայ դպրոցների թագն ու պտակը համարում են համալսարանական կուրսերը, գիւղական և ժողովրդական համալսարանները, որոնք լայն շափերով տարածւած են Անգլիայում: Եւ, յիրաւի, այդ երկրում, որտեղ մինչև վերջին ժամանակներս մուտքը համալսարան այնպէս դժւարացրած էր, որ տաղանդաւոր, մինչև անգամ գիտութեան, փելիստփայութեան և գրականակութեան հանճարաւոր ներկայացուցիչները եղել են

սովորական մարդիկ, որ չեն ստացել համալսարանական կրթութիւն, այդ մի և նոյն երկրում համալսարանական գիտութիւնը տարածւած է հասարակ բանւորների մէջ: Բարձրագոյն կրթութիւնը, որ մինչև հիմայ յարմար էր ճանաչուած միայն մի որոշ հասակի համար, այժմ դառնում է ամբողջ կեանքի գործ: Այն տեղեկութիւնները, որ ձեռք է բերել կրթւած դասը պրոֆեսիօնալ նպատակներով, ստանում են հանրակրթական բնաւորութիւն: Գիտութիւնները, որ շուայլութիւն էին համարուում ոչ պրոֆեսիօնալ ուսումնարանների համար, այժմ ճանաչուում է խիստ կարևոր: Յառաջ է գալիս, կամ ճիշտ է ասել, սկսում է մի համաշխարհային պռօցես, որի մասին հազիւ թէ երբ և իցէ երազած լինէին մեր նախնիները:

Այդ շարժման էութիւնը նրա մէջ է կայանում, որ գիտութեան մարդիկ իրենք են մօտենում լոյս ու գիտութիւն որոնողներին, որովհետև այս վերջիններս, դրաւած լինելով ամեն օր մի կտոր հաց ճարելով, ժամանակ չեն գտնում համալսարան յաճախելու: Մի քանի տեղերում համալսարանները իրանց դասախօսների միջոցով երկրի գանազան անկիւններում գտնուող բանւորներին, գործակատարներին և կանանց հաղորդում են գիտութեան վերջին խօսքը: Օքսֆորթի և Կիմբրիջի աւագ ուսանողները մրցում են իրար հետ համալսարանական գիտութիւնները բանւոր դասի մէջ տարածելու գործում: Գասախօտութիւններ կարգում են այնպիսի գիտնականներ, ինչպիսիք են՝ Գէքսլի, Թայլօր և այլն: Ունկնդերների թիւը դեռ 1891 թ. Անգլիայում հաշոււմ էր 45 հազար. իսկ 1892/3 թ. միմիայն Օքսֆորթում 23 հազար, Ֆիլադէլֆիայում 19 հազար, Չիկագոյում 25 հազար, Նիւ-Իօրկում 14 հազար և այլն:

Այդ շարժումն կատարւում է այնպիսի արագութեամբ, որ եթէ գործը մի քանի տասնեակ տարի էլ այդպէս շարունակւի, էլ հեռու չէ այն ժամանակը, երբ Անգլիայի և Միացեալ-Նահանգների բանւորութեան մեծագոյն մասը մասնակից ար-

լած կ'լինի գիտութեան աղբիւրներին: Ունկնդերները մէջ նկատելի է այնպիսի մեծ եռանդ, որ քննութիւնների ժամանակ ցոյց են տալիս գիտութեան մէջ ոչ պակաս հմտութիւն, քան իսկական ուսանողները, չ'նայելով որ մեծամասնութիւնը պարագում է գիտութիւնով ամենօրեայ ծանր և սև աշխատանքից յետոյ, որ կատարում է նա հանրերում և գործարաններում: Գասախօսութիւնները կազմում են այնքան հետաքրքիր ու պարզ ժողովրդական, որ կարող է հեշտութիւնով լսել նրանց լուրջ պարագմունքներին քիչ պատրաստած ունկնդիրն անգամ: Մի և նոյն ժամանակ ունկնդիրներին բաժնւում են տպագրած գասախօսութիւնների համառօտ բովանդակութիւնը: Աւելի լուրջ պարագույներին յանձնարարւում է կարգալ այս կամ այն գիրքը, կամ գրքի այս կամ այն երեսը: Բացի գրանից ունկնդիրները գրաւոր բանակցութեան մէջ են մտնում գասախօսների հետ, ներկայացնում են շարագրութիւններ տւած նիւթի վերաբերեալ և վերստուգւում նրանց ձեռք բերած գիտութիւնները:

Այդպիսի աշխատանքի լուրջ մասը փոխադրւում է կոնսպեկտի ու բանակցութիւնների միջոցով՝ տնային աշխատանքի. իսկ գասախօսութիւններն, որ լինում են հետաքրքիր ունկնդիրների համար, դառնում են նաև մի գրաւիչ բան մեծ հասարակութեան համար, մի միջոց՝ դարձեցնելու և նրա մէջ հետաքրքրութիւն գէպի գիտութիւն, փոքր առ փոքր էլ նրան պատրաստելու լուրջ պարագմունքի: Ամեն մի գասախօսութիւններից յետոյ տեղի են ունենում բացատրութիւններ, զրուցատրութիւններ, որոնք անցնում են այնքան աշխոյժ, որ յաճախ ստանում են դաք վիճաբանութիւնների բնաւորութիւն:

Ուրիշ տեղերում գիտութեան տէր մարդիկ—պրօֆեսօրներ, մասնագէտներ—կազմում են տնային բնութեցանութեան համար ծրագրներ համալսարանական կուրսի այլ և այլ առարկաներից. յանձնարարում են գրքեր, հրատարակում և ուղար-

կում իրանց թղթակիցներին յայտնի վճարով, տալիս են գրաւոր բացատրութիւններ, ցուցմունքներ և, առհասարակ, դեկավարում են տնային բնութեցանութիւնը նրանց, որոնք դիմում են այդ տեսակ հիմնարկութիւնների օգնութեանը: Եթէ թղթակիցները ցանկանում են, ուղարկւում է նրանց, կուրսը աւարտելուց յետոյ, քննական թեմաներ շարագրութիւնների համար և թերթեր—հարցերով, որոնց քննուողը պիտի պատասխանէ:

Ամերիկական այդ հետաքրքիր հիմնարկութիւնը կազմւել է կիրականօրեայ գպրոցների դասատուների ամառայ համագումարից, որին շուտով հետևեց Եւրոպան և մինչև անգամ Ռուսաստանը, որտեղ յաջողութեամբ գործւում է այդ նոյն սխտեմաչով տնային կրթութեան կօմիտեան, որ բացւած է տեխնիկական գիտութիւնների տարածման ընկերութեան կից՝ ուսումնարանական բաժնւամ:

Հանրակրթական հիմնարկութիւնների մէջ ոչ պակաս նշանաւոր են այդպէս կոչւած գիւղական համալսարանները Գանեայում, Շվեդեայում և Նորվեգեայում: Այդ համալսարանների ծրագրները վերին աստիճանի բազմատեսակ են. օր. Ասկօնում, բացի սովորական գասախօսութիւններից՝ աշխարհագրութիւնից (հայրենի և ընդհանուր), պտտմութիւնից (ազգ. և ընդհ.), գրականութիւնից (ազգ. և ընդհ.), քերականութիւնից, բարձրագոյն թուարանութիւնից, անգլիական, հին-նորմանական լեզուներից և հին նորմանդական ասացւածքներից և առասպելներից ստղիսեննա և տեղեկութիւններ ծովի, օդի և ֆիզիքայի մասին, նոյն պէս մագնիսականութեան էլէքտրականութեան, ընդհանուր և քրիստոնէական, գործարանական և ոչ գործարանական քիմիայի մատիմատիկայի հաշւապահութեան, մուրհակների ուսման հասարակական իրաւունքների և ժողովրդական տնտեսագրութեան մասին տեղեկութիւններ:

Այն արհեստաւորները, որոնք կամենում են կազարեալ գործւել իրանց արհեստի մէջ, մտնում են այդ տեսակ համալ-

սարան, որ բացւած է Գանեայում կազմարար Կօլլի աշխատութիւնով և որտեղ նրանք ի միջի այլոց սովորում են տեխնիքական նկարչութիւն և շինարարական արհեստ: Բացի դրանից արհեստաւորները սովորում են կանոնաւոր գրել, նամակներ յօրինել, հասարակ և կրկնակի հաշւապահութիւն, Գանեայի պետական կազմը և օրէնսդրութիւնը, իսկ սիրողները ազատ ժամերին ժողովում են ժողովրդական ականդութիւններ և տեղական բարբառներ:

Կայ համալսարան և թէղկիլիէ քաղաքում, որտեղ գիւղացին՝ հետաքրքրւած ժամանակակից սօցեալական հարցերով կ'գտնի այն, ինչ որ իրան հարկաւոր է: Կրօնական հարցերով զբաղւած մարդիկ կ'գտնին իրանց պատասխանները Խելունգէ քաղաքում:

Գիւղական ակադիմեայի գաղափարը Գանեայից անցնում է Ֆինլեանդեա: Ֆինլեանդական բարձր կուրսերը իրենց ծրագրով բռնում են մեջին տեղը գանեական կուրսերի, որոնք ունին սոց-գործնական բնաւորութիւն և շվեդականի, որ ունի գլխաւորապէս գործնական նպատակներ: Յիշեալ կուրսերի ծրագիրն այս է՝ եկեղիցական պատմութիւն, կրօն, թելագրութիւն, շարագրութիւն, գեղարւեստական ընթերցանութիւն, Ֆիննական գրականութեան պատմութիւն, բանաստեղծութիւն, ոտնաւորների մեկնութիւն, ընթերցումն ֆիննական գրականական երկերի, ընդհանուր պատմութիւն, բանութիւն, բուսաբանութիւն, քիմիա-ընդհանուր, թւատնտեսութիւն, ֆիզիքա, գծագրութիւն, աշխարհագրութիւն, երգ, ձեռագործ, մարմնամարզութիւն, հաշւապահութիւն, բնակարանների և առհասարակ տների շինութեան առողջապահութիւն:

Գծագրութեան նպատակնէ ուսուցանել երկրաչափութիւն պարզ եղանակով. հաշւապահութիւնը անցնում է հասարակ, որ կարևոր է ամեն մի գիւղացուն իր տնտեսութեան մէջ:

Օրիորդները սովորում են կարել և գործել: Կուրսը շարունակուում է 6 ամիս-հոկտեմբերի 1-ից մինչև մայիսի 1 ր:

Պարզ է ինքն լրա ինքեան, որ այդպիսի մի կարճ միջոցում չի կարելի հաղորդել ունկնդիրներին շատ գիտելիքներ: Սակայն բարձր կուրսերը այդ մասին շատ էլ չեն մտածում գլխաւոր նպատակ դնելով մարդուս ընդհանուր դարգացումն, որին հասնում են զրոյցների, վիճաբանութիւնների և ընթերցումների միջոցով: Ուստի հիմնական կանոնի կատարեալ ազատութիւնը այստէլ է ուղում ևս լսի դասախոսութիւնները, չես ուղում մի լսի: Մտնելու համար քննութիւն չի պահանջում. 18 տարեկանից էլ պակաս չեն ընդունում, որովհետև դա այն հասակն է, երբ որոշում է մարդուս աշխարհայեացքը, երբ մարդս որոշում է իւր ապագայ գործնէութեան եղանակը: Ոչ մի, ի հարկէ, աւարտման քննութիւն չ'կայ. տանը գրում են շարագրութիւններ, նոյնպէս և յօդուածներ ձեռագիր լրագրի համար, որ հրատարակում են իրանք ունկնդիրները: Բոլոր գիտելիքները հաղորդւում են զրոյցների և դասախոսութիւնների ձևով: Կուրսերի նպատակն է երիտասարդներին գիւղից չ'հեռացնել, զվանք դէպի նա շնորհնչել, այլ ընդհակառակն—ստիպել նրանց սիրել գիւղական կեանքը, որի մէջ նրանք պարտաւոր են մտցնել բարբերի մեղմութիւն, յարգանք դէպի գիտութիւն և արհեստ:

Գերմանեայում մի և նոյն նպատակներին ծառայում է ժողովրդական լուսաւորութիւն տարածող ընկերութիւնը, որ կազմում է զրոյցներ աստղաբաշխութիւնից, պատմութիւնից և ազգային գրականութիւնից: Ունկնդիրների թիւը այնքան մեծ է, որ չորս զրուցներին մի շաբաթւայ մէջ Գիւսսելդորֆում ներկայ են եղել աւելի քան 7,000 հոգի:

Ժողովրդական համալսարան կայ և Բէլգիայում:

Եւրոպայի այդ շարժումն յօգուտ ժողովրդական մասսաների լուսաւորութեան, կիրականորեայ դպրոցների և լսարան-

ների միջոցով, արձագանք գտաւ և լայնածաւալ Ռուսաստանում 50 — ական թուականներէ վերջում ¹⁾։

Գուզէ շատերի յիշողութեան մէջ լինի և ամենքին ըստ աւանդութեան յայտնի լինի այն ժամանակները, երբ 60-ական թուականների սկզբին զարթնեց գիտակցական կեանք ռուս հասարակութեան մէջ և մի և նոյն ժամանակ նախ Կիևում և ապա մայրաքաղաքներում և մի քանի ուրիշ վայրերում ռուս ինտելիգենցեան յիշեց իւր սրբազան պարտքը դէպի անդրազետ ժողովրդական մասսաները, երբ նա գլխովին նւիրեց յուսաւորութեան տարածման գործին և սկսեց եռանդով ուսուցանել կիրակնօրեայ դպրոցներում, որոնք ամենից ընդունւած և մի և նոյն ժամանակ ամենամատչելի ձևն էր համարուում այդ տեսակ գործունէութեան։ Հէնց առաջին իսկ օրերում կիրակնօրեայ դպրոցներում նկատուում էր երկու հոսանք. մի կողմից կրթւած մարդիկ անշահախնդիր և երկրպարտական եռանդով առաջարկում են իրանց աշխատանքը, ժամանակը և գիտութիւնը հասարակ ժողովրդին, իրանց եղբորը, ընկերին, միւս կողմից էլ մարդիկ, լի հաւատով դէպի իրանց ուսուցիչները և ծարաւի գիտութեան կենդանարար լոյսը խումբ-խումբ ժողովուում էին դպրոցական շինութիւնները՝ շարաթւայ մէջ նրանց միակ ազատ օրը՝ գրագիտութիւն ձեռք բերելու և միտք զարգացնելու։ Եւ այդ երկու հոսանքը միմեանց հանդիպելով, գործը դառնում էր թիթի և աշխոյժ. ստեղծուում էր մի տեսակ պարզ, բարեկամական և անկեղծ յարաբերութիւն մարդկանց մէջ, որոնք կեանքի պայմաններում կանգնած էին մէկ մէկուց շատ և շատ հիւռու։ Աշակերտների և ուսուցիչների այդ մօտ յարաբերութիւնները, որ համարուում էին կիրակնօրեայ դպրոցների ամենալուսաւոր կողմն,

1) Առաջին կիրակնօրեայ դպրոցը հիմնել է յայտնի Պիրո-գովը 1859 թ. հոկտ. 11-ին, երբ նա այն ժամանակ Կիևի Ռուս. շրջանի հոգաբարձու էր։

ստեղծում էին մի այնպիսի մթնոլորտ, որի մէջ շնչելը հեշտ էր լինում և գործն էլ յաջող ընթանում։ Մէկը կամենում էր, որքան կարելի է, աւելի տալ և ամենալաւը, ինչոք զիտէր, միւսն էլ որքան կարելի է ճշտութեամբ և լրիւ խրատցնէ աւանդածները։

Գառապուների շարքերի մէջ կարելի էր տեսնել գործողների ամեն գասակարգից-հոգևորական, ազնւական, խառն, և՛ տղամարդ, և՛ կին, և՛ ծեր, և՛ երիտասարդ, մանկավարժ, պրօֆեսոր, ուսանողներ և անձինք, որոնք ստացել էին տնային կրթութիւն։ Միջոց ունեցողները տալիս էին դպրոցներին դրամական նպաստներ, դերասանները համերգներ էին տալիս յօգուտ դպրոցների, քաղաքները իրար դէմ պայքար էին մտնում դպրոցների թւի վերաբերմամբ։ Գպրոցները լեցում էին աշակերտներով։

Կիրակնօրեայ դպրոցների կազմակերպութիւնը այն ժամանակ շատ հասարակ էր։ Ուսուցիչները ձրի, աշակերտների այցելութիւնը ոչ պարտադիր. ձրի զբքեր ու ձեռնարկներ։ Ուսուցիչներից ամեն մէկը վերցնում էր կամ մի խումբ աշակերտ, կամ մէկ առարկայ և պարնալում մէկ կամ մի քանի խմբի հետ։ Աշակերտները իրանք էին նշանակում թէ ինչ են կամենում ուսանիլ և ուսուցիչներն էլ կատարում էին նրանց ցանկութիւնը։ Պարագմունքները լինում էին թէ առատաները և թէ կէտօրից յետոյ։

Աւանդելի առարկաներն էին՝ կրօն, ընթերցանութիւն, պատմութիւն, աշխարհագրութիւն, բնագիտութիւն, գրութիւն թւարանութիւն, նկարչութիւն, գիտողական ուսումն, տեղ տեղ էլ արհեստներ և գործնական երկրաշափութիւն, ֆրնսերէն ու գերմաներէն լեզուներ։ Այդ դպրոցներում թոյլ էր տրւած պարապելու ամենքին։ Գպրոցը միանգամայն ազատ հիմնարկութիւն էր հասարակութեան համար և հսկողութիւնը թողնւած էր ամեն մի այցելուի, որին առաջարկում էր նշանակել իւր նկատողութիւնները մատեանի մէջ։ Վատ և անընդունակ ուսուցիչը հեռացնւում էր քոլոր գասապուներին

ընդհանուր քուէարկութեամբ: Պետական բոլոր հաստատութիւնները, վարչական անձինք և քաղաքային վարչութիւնները համակրում էին և նպաստում այդ տեսակ դպրոցների բազմանալուն. բայց տեղ-տեղ էլ մասնաւոր անձինք վաճառական դասից, նոյն իսկ քաղաքային վարչութիւններ մերժում էին նպաստներ տալուց: Չնայելով սակայն այդ խոչնդոտներին, կիրակնօրեայ դպրոցների թիւը 1—2 տարւոյ ընթացքում հասաւ 90-ի: Տարաբաղտաբար հենց առաջին անգամներում Պետերբուրգի մէկ-երկու կիրակնօրեայ դպրոցներում գասատունների մէջ գտնւեցան մարդիկ, որոնք թոյլ տւին իրանց բռնանալ մանկան բնութեան և տգէտ ամբոխի վերայ, այսինքն դպրոցի մէջ ոկտեցին քաղաքական պոպոզանգա՝ բարձելով ունկնդիրների շինքին ուսուցչի գաւանանքը, որ անկարող էին նրանք ոչ մարտի և ոչ էլ ստուգել:

Այդ անհաստատական փորձերի առիթով սակայն ոչ քննութիւն հշաւ և ոչ էլ մեղաւորները դատի կանչւեցան, այլ իսկոյն և եթ-10 յունիսի 1862 թ. բոլոր կիրակնօրեայ դպրոցները, բացի Նարկովի օրիորդաց մասնաւոր կիրակնօրեայ դպրոցից, փակւեցան ց'նոր տնօրինութիւն, որով և հասարակութեան եռանդին տրւեցաւ այնպիսի հարւած, որից նա ուշքի չ'հեկաւ շատ երկար ժամանակ: Փոխանակ նպատակայարմար և նախազգոյշ միջոցներ ձեռք առնելու շարիքի դէմ, գասատուութեան վերայ խիստ հսկողութիւնն շանտաղելու, ծրագրների և ուղղութեան վերաբերմամբ որոշ պահանջներ անելու, կառավարութիւնը փակել տւաւ դպրոցները: Փոխանակ շարիքի դէմ կռելու և վերջ տալու նրան, նա կամեցաւ ոչնչացնել այն գորաւոր գործոնները, որոնք նպաստում են մարդուս բարոյական և մտաւոր կատարելագործութեանը:

Դպրոցների փակումից յետոյ մշակեց 1864 թ. դպրոցական նոր կանոնադրութիւնը, որով կիրակնօրեայ դպրոցները մտան նոր օրէնքի տակ և նրանց բացման սլայմանները աւելի հեշտացան, քան թէ առաջ: Չնայելով դրան, անուամենայնիւ

փակած դպրոցները երկար ժամանակ փակւած մնացին, իսկ դրանց փոխարէն՝ բացւեցան 1866 թւին հոգւոր ուսմանարեաներին կից 33-ից աւելի կիրակնօրեայ դպրոցներ: Ի՞նչ էր դրա պատճառը. թնչու չ'վերաբացւեցան իսկոյն այն դպրոցները 1864 թ. նոր կանոններով. ուր դնացին այն լուրջ գասատուները, որոնք առաջւայ դպրոցների սղին էին. թէ գուցէ դա մի ոգեորութիւն էր ազնիւ և եռուն, բայց չուտով մարտոյ. գուցէ երկիւզն էր նախկին անյաջողութեան կամ նոր պայմաններին յարմարելու անկարելիութիւնը, և այլն Այդ հարցերն որքան հետարքքիր են մասսաների հոգիբանական տեսակետից ներկայումս դժուար լուծանելի են:

Մենք տեսանք վերուում, որ կառավարութեան կարգադրութեամբ 62 թւին փակւեցան Ռուսաստանի կիրակնօրեայ բոլոր դպրոցները, բացառութեամբ միմիայն Նարկովի օրիորդաց կիրակնօրեայ դպրոցի, որ մասնաւոր կերպով շարունակում էր իւր գոյութիւնը և որը յետոյ, երբ 70 թւին նրա գոյութիւնը ճանաչւեցաւ պաշտօնապէս, յայտնի դարձաւ ամենուրէք շնորհիւ նրա դեկավար տ. Ն. Ալիսիու եռանդին ու հմտութեանը: Այդ ժամանակից նա երկար տարիներ մնում էր մէն մէնակ և միակ ներկայացուցիչը այդ տեսակի ժողովրդական—կրթական հաստատութիւնների: Փորձեր չէին լինում նոյնանման դպրոցներ բանալու և ուրիշ տեղերում: Գրա պատճառները շատ էին, ի հարկէ, և ի թիւս նրանց, ամենագլխաւորը պիտի համարել այն, որ հասարակութեանը անյայտ էր այդ դպրոցի գոյութիւնը և նրա մասին տեղեկութիւն չ'կար: Դպրոցների մասին տեղեկութիւններ տպագրւում էին բացառապէս մանկավարժական հրատարակութիւնների մէջ, որոնք առ հասարակ շատ չէին ատարածաւ հասարակութեան մէջ և առանձին ուշագրութիւն նրանք չէին գրաւում:

Կիրակնօրեայ դպրոցների գործի մէջ կենդանութիւն սկսւում է վերջին երկու տասնամեակում, երբ մամուլի մէջ

սկսում են երևալ տեղեկութիւններ Խարկովի կիրակնօրեայ
 դպրոցի մասին և հրատարակում է „Что чувствуют народы“
 գիրքը, որ կազմել էին Խարկովի կիրակնօրեայ դպրոցի վար-
 ժուհիները: Նրա երկու մեծածաւալ հատորների մէջ քննւած
 էին 2 1/2 հազար գիրք ժողովրդական ընթացք անութեան հա-
 մար: Այդ գրքերի քննադատութիւնները հանգամանօրէն կազմւած
 էին ունկնդիրների կարծիքների հիման վերայ, շատ անգամ
 էլ բառացի բերւած: Գրքերի քննադատութեան այդ եղա-
 նակը համարուում էր բոլորովին նորութիւն մի տեղ մինչև
 այն չգործադրւած:

Խարկովի կիրակնօրեայ դպրոցը մի կենտրոն էր, որ դա-
 յիս էին հեռււոր տեղերից ուսումնասիրելու կիրակնօրեայ
 դպրոցների գործը այնպիսի յայտնի մանկավարժներ, որպիսիք
 են Բարօն Կորֆ, Եւտուշնսկի, Մերօպոլսկի, Սիմօնով և այլն:
 1880 թվականից սկսած՝ Ալշեսկու օրինակին հետեւելով՝
 սկսեցին բանալ կիրակնօրեայ դպրոցներ շատ տեղերում ու
 միայն մայրաքաղաքներում, նահանգական գաւառական
 մեծ ու փոքր քաղաքներում, այլ մինչև անգամ մեծ ու փոքր
 գիւղերում:

2 հաշակոյթ այտտեղ գիւղական կիրակնօրեայ դպրոցները,
 քաղաքների ու թեմական իշխանութիւնների ցածրները, և
 ՚ի նկատի առնելով միմիայն մասնաւոր մարմինաց ձեւքով
 բացւածները, այդ տեսակ դպրոցները մինչև 1896 թ. հաշ-
 տում էին 168 իւր 30 հազար աշակերտ — շակերտուհիներ
 րով և 3000-ի շափ ուսուցիչ — ուսուցչուհիներով: Յիշեալ
 դպրոցներից 90 իրական էին, 60 արական և 18 խառն:

Ինչ վերաբերում է գիւղական կիրակնօրեայ դպրոցներին,
 նրանք էլ ներկայումս արդէն հարիւրներով են հաշււած.
 բայց ժողովել նրանց մասին ճիշտ տեղեկութիւններ հեշտ չէ,
 որովհետև Ռուսաստանի բոլոր անկիւններում ուսուցիչ —
 ուսուցչուհիները գիւղական դպրոցներում մի քանի օրերին
 պարապում են գիւղի հասակաւորների հետ, և այդ ժանր

գործը վարում են լուռ ու մունջ, այնպէս որ այդ դպրոց-
 ները մնում են անյայտ ամենքի համար:

Կիրակնօրեայ դպրոցների գաղափարը չէր կարող, ի հարկէ,
 անյայտ մնալ և մեղ հայ ուսուցիչներին: Մեր մէջ ևս այդ
 գաղափարը մի թեթիւ շարժում առաջացրեց: Գտնւեցան մար-
 գիկ, հայ ուսուցիչներ, որոնք մի երկու տեղ սկիզբն դրին
 կիրակնօրեայ դպրոցներին: Չափահաս անգրագետների հա-
 մար, եթէ չեմ սխալոււմ, կիրակնօրեայ դպրոց առաջին ան-
 գամ բացւեցաւ 1881 թ. Թիֆլիսում, Յաւարարի թաղում.
 երկրորդն 1882 թվին Շամախու հայոց ուսումնարանին կից,
 երրորդն էլ նոյն թվին Բագլի Հայոց ծխական դպրոցին
 կից՝ նախաձեռնութեամբ Բագլի Հայոց Սարգսօրեական
 ընկերութեան նախկին խորհրդի: Յիշում եմ նոյնպէս թէ
 մեր պարբերական գրականութիւնը որպիսի համակրանքով
 խօսեց կիրակնօրեայ դպրոցների ու լսարանների մասին, թէ
 ինչպէս „Մշակը“ համակրանքով ուղջունից հայ-ուսուցչի ձեռ-
 նարկութիւնը՝ բանալ առաջին անգամ մեր մէջ կիրակնօրեայ
 դպրոց և ցանկացաւ այդ տեսակ վերին աստիճանի օգտաւէտ
 ձեռնարկութեան ընդհանրութիւնը բոլոր մեր հայաբնակ գա-
 ւառներում: Բայց ցաւօք սրտի նսնտովանել, որ այդ դպրոց-
 ները տեղութիւն չունեցան. մէկ երկու տարի գործեցին
 և ապա վախեցան: Ինչից էր սա արդեօք. նրանից, որ մեր
 հասարակութիւնը կիրակնօրեայ դպրոցները օգտաւէտ չէր
 ձանաչում, թէ նրանից, որ դպրոցական պրակտիկայով պա-
 րագրները իրենց առանց այն էլ ամենօրեայ ծանր աշխա-
 տութիւնը ծանրաբեռնել չկամեցան:— Չեմ վստահանում պա-
 տասխանել այդ հարցին. բայց պարտք եմ համարում դարձ-
 նել ընթերցողներին ուշադրութիւնը այն բանի վերայ թէ
 ինչ ասել է կիրակնօրեայ դպրոց և ինչ դէպքում կարող է
 նա օգուտ տալ մեր հայ ժողովրդին:

Կիրակնօրեայ դպրոցները չափահաս կամ անչափահաս
 աշակերտների համար թէ իրանց կազմութեամբ և թէ ծրա-

գրով պատկանում են տարրական դպրոցներին կարգին: Կիրակնօրեայ դպրոցները գլխավորապէս լինում են ամենօրեայ-երեկոյի, ուր ուսումն աւանդում է հասակաւ որոշներին երեկո-ները ամեն օր և կիրակնօրեայ, ուր ուսումն աւանդում է կիրակի և տօն օրերին, այսինքն այն ժամանակ, երբ աշա-կերտները ազատ են լինում իրանց ամենօրեայ սովորական աշխատանքից:

Ինչպէս առաջին, նոյնպէս և երկրորդ կարգի դպրոցները կարող են լինել երկսեռ և խառն. այսինքն այնպիսիները, որտեղ ուսանում են մի և նոյն դասարանում տղայ և օրիորդ, տղ և կին: Այդ տեսակ կիրակնօրեայ և երեկոյի դպրոցները կարող են ունենալ երկու նպատակ. նախ նրանք կարող են ուսուցանել գրագիտութիւն անգրագետ չափահասներին կամ անշափահասներին և երկրորդ՝ կրկնել անցածը, զարգացնել, ընդլայնել և ըստ չափու կարողութեան կատարելագործել այն գրագետների ուսածները ու գիտելիքները, որոնք ձեռք են բերել ամենօրեայ դպրոցներում կամ տանը առանձնապէս:

Յաճախ մեր մէջ, թէ քաղաքներում և թէ գիւղերում, կարելի է գտնել այնպիսի անգրագէտներ, որոնք ամենօրեայ դպրոցների մասամբ սովորութեան, մասամբ էլ աղքատու-թեան պատճառով միջոց չ'ունենալով յաճախել եղած դպրոց-ները՝ պատրաստ են իրենց նւիրելու գրագիտութեան տօն օրերի հանգստի մի քանի ժամերում: Կան մեր մէջ ոչ միայն երիտասարդներ ու չափահասներ, որոնք զրկւած են ամենօրեայ դպրոցներ յաճախելու հնարաւորութիւնից և որոնք պատ-րաստ են նւիրել իրանց ազատ ժամերը գրագիտութեան, այլ և կան այնպիսիները, որոնք իրանց տգիտութիւնը չէր յուսահատ-ւած լինելով՝ պատրաստ են գրագիտութիւնը կառուցել վերջնել: Դրան ապացուց կարող եմ բերել Շամախու հայոց դպրոցին կից 1882 թիւն բաց արած կիրակնօրեայ դպրոցը գրագետ և անգրագետ արհեստաւոր դասի համար՝ ուր մենք՝ երեք ուսուցիչներս՝ 60-ի չափ աշակերտներին երկու խմբի բաժա-

նելով ստիպւած եղանք կարճելու նորեկ անգրագէտները ընդունելութիւնը, որպէս զի դպրոցում աւելորդ բաժան-մունք չ'գոյանայ: Ես շատ հեռու կ'գնայի, եթէ մի առ մի թուէի այն բոլոր փաստերը ապացուցանելու համար, որ սովո-րելու ցանկութիւն կայ մեր մէջ և եթէ մեր մէջ չեն եղել և չ'կան կիրակնօրեայ դպրոցներ, դա կախումն ունի ոչ թէ նրանից, որ այդ տեսակ դպրոցների համար աշակերտներ չեն ճարել, այլ նրանից, որ կիրակնօրեայ դպրոցների զապա-փարը դեռ չի ընտհանրացել մեր մէջ և նրանց տալիք օգուտ-ներին շատ էլ չեն հաւատում:

Անգրագէտները գլխավորապէս լայն նպատակ չ'ունենա-լով ուսման վերջին նպատակը համարում են միայն կարգա-դրելու այն պուօցներ, որին շատ հեշտութեամբ կարելի է հասնել, եթէ ուսման հնչական եղանակը գործադրի. Դժուար չէ հասկանալ, որ եթէ աշակերտները շաբաթական մի քանի ժամ պարապելով՝ մնացեալ ժամերը կամ օրերը գիրք չեն վերցնիլ ձեռները, այն ժամանակ ուսման արդիւնքը կ'լի-նի շատ աննշան և անմխիթար: Բայց շատ և շատ տարի-ներ են հարկաւոր, որ այդ տեսակ աշակերտները կարդան արագ, տրամաբանօրէն, որոշ առողաբանութեամբ ու տրո-հութեամբ, և առ հասարակ անցնեն ծխական դպրոցի հա-մետ ծրագիրը: Այդ տեսակ կիրակնօրեայ դպրոցների հե-տևանքները կարող են լինել գիւղերում աւելի աննշան, և այդ այն պատճառով, որ գիւղացին միջոց չունի գիւղական աշխատանքի գրեթէ կէս տարին յաճախել դպրոց կիրակի օրերին և որ այդ պատճառով գիւղական կիրակնօրեայ դպ-րոցը պիտի ժողովէ իւր աշակերտներին ամբողջ տարւայ՝ ըն-թացքում 25—30 անգամ, պարապելով իւրաքանչիւր անգա-մին 3—4 ժամ: Աշակերտի սէրը, եռանդը և ցանկութիւնը, որոնք կարող են դրդել նրան դէպի ընթերցասիրութիւն, տարաբախտաբար ոչ թէ գործին կ'նպաստէին, այլ կարող էին մինչև անգամ վնասել, որովհետև այն աշակերտին կա-

րելի է թող տալ տանը կարգալ առանձնապէս, որը կոր-
 դումէ գիտակցաբար, այլապէս աշակերտը սովորութիւն կանէ
 կորդալ սխալ և բառերը աղճատել: Այդ գէւը րում կարող էր
 շօշափելի օգուտներ տալ կիրակնօրեայ դպրոց ներին մի այն-
 պիսի ձեռնարկի գործագրութիւնը, որ միջոց է տալիս աշա-
 կերտին ինքնուրոյնաբար ճանաչել գրագիտութեան գախտնիրը,
 այն է՝ գրել—կարդալը նկարներով: Փոքր և շատ փորձած
 ուսուցչին չ'պէտք է դարմացնէ, եթէ մենք պիտի լինենք,
 որ այդ տեսակ ձեռնարկի վերայ աշակերտը կարող է սովո-
 րել գրագիտութիւն շատ անգամ առանց ուսուցչի օգնու-
 թեան: Բաւական է որ աշակերտը կարողանալ մի անգամ
 գիտակցաբար կապէ—միաւորէ երկու հնչիւն միատեղ, որ-
 պէս զի այբուբենի մ'նացեալ տառերը սովորէ իրիշ յիշեալ
 ձեռնարկի օգուտեամբ իշխողութեամբ: Բայց մէնակ հէնց
 դրա մէջ չի կայանում այդ տեսակ ձեռնարկի գլխաւոր օգու-
 տը կիրակնօրեայ դիւպակն և քաղաքային դպրոցների հա-
 մար, այլ նրա մէջ, որ այդ տեսակ ձեռնարկով գրել—կար-
 դալ ուսուցանելու եզանակը դարձեցնում է աշակերտի
 ինքնագործակցութիւնը, տալիս է նրան միջոց դիտելու,
 մտածելու և եզրակացնելու: Հենց առաջին աստի առար-
 կայի կամ բառի անունը գրքի մէջ կապում է այն իսկ ձեռ-
 նարկի մէջ նկարած առարկայի հետ: Այդ տեսակ ձեռնարկ-
 ները, տարբարախտաբար, չկան մեզում, այն պիտի
 ները արդեն մեծ ընդունելութիւն են գտելու և արդարեւ
 մանկավարժների միջազգային կոնֆերանսում: Եթէ մեր
 դպրոցական փորձը կարգարացնի մեր ենթագրութիւնը, այն
 ժամանակ մեր ապագայ կիրակնօրեայ դպրոցները, շնորհիւ
 յիշեալ ձեռնարկի, շատ մեծ նշանակութիւն կ'ստանան մեր
 ժողովրդի համար: Այն ժամանակ անշուշտ այդ տեսակ
 դպրոցները պիտի գնահատել ոչ միայն այն պարագայով, որ
 արհեստաւոր կամ երկրագործ մարդուն հեշտ է պալ դպրոց
 շարաթը մի անգամ, քան ամեն օր, այլ այն պարագայով, որ

հեշտ է ուսուցչի համար ևս պարագայ աշակերտների հետ
 ձրիաբար շարաթը մի անգամ, քան ամեն օր: Սակայն պարզ
 է, որ ամենօրեայ երեկոյի դպրոցները աւելի լաւ արգիւնը
 կտան, քան թէ դաստաւութիւնը շարաթը մի անգամ և որ
 այդ պատճառով ցանկալի կ'լինէր բանալ և գիւղերում, և
 քաղաքներում գլխաւորապէս ոչ թէ կիրակնօրեայ, և այլ
 երեկոյի դպրոցներ, այսինքն այնպիսիները, ուր կարողանային
 յաճախել անդրագետներ ամեն օր, երեկոյները, ցերեկայ
 աշխատանքից յետոյ: Գիւղացիք ամբողջ ձմեռ կարող են յա-
 ճախել դպրոց երեկոյները, իսկ քաղաքներում գոնէ այդ
 հնարաւոր է դարձանը ու աշխանը. այն ժամանակ, երբ ար-
 հեստաւոր դասը վերջացնում է իր ցերեկայ աշխատանքը:

Բոլորովին ուրիշ է կիրակնօրեայ դպրոցների հարցը այն
 աշակերտների համար, որոնք աւարտել են դպրոցում ուսման
 ընթացքը կամ պատրաստուել տանը առանձնապէս: Եթէ կի-
 րակնօրեայ դպրոցները նպատակներից մէկն էլ այն է կրկնել ան-
 ցածները, լրացնել թերութիւնները, ընդլայնել նրանց աշ-
 խարհայացքը՝ համաձայն նրանց զարգացման ու պատրաստու-
 թեան և միջոցներ տալ զարգանալու ինքնակրթութեան
 մէջ, ապա ուրեմն նրանք կարող են տալ շօշափելի օգուտ-
 ներ մինչև անգամ այն սահմանափակ և աննշան ժամերով,
 որ գործ են գնում սովորաբար կիրակնօրեայ դպրոցները:
 Վերջիններս հարկաւոր են գլխաւորապէս թէ քաղաքներում
 և թէ գիւղերում և այն աշակերտների համար, որոնք ա-
 ւարտել են ուսման ընթացքը ծխազան դպրոցում, կամ
 շուրտած կիսատ դուրս գնացել: Աշակերտը 3—5 տարի
 մնալով դպրոցում և դուրս գալով այնտեղից մի այնպիսի
 հասակում (11—13 տարեկան) երբ նա դեռ նոր է սկսում
 կարգալ դիտակցութիւն, երբ նրա մէջ դեռ նոր է ծագում ուս-
 ման ճաշակը. մտնում է մեծաւ մտտամբ այն հասարակութեան
 մէջ, որի անդամների մէջ գրագիտութիւնը հարկադրու
 բան է համարում, և այդպիսով նա ընդ միշտ կարճում է

իւր յարաբերութիւնը դպրոցի հետ: Այն, ինչ որ տեւ է նրան դպրոցը, շի համապատասխանում այն պայմաններին, որոնք պիտի ազդեն նրա վերայ անդադալ: Կամ անկի պարզ ասել—նոր աւարտած աշակերտը պարապելով անկիրթ շրջանում տնային կամ փողոցային աշխատանքով, չունենալով միջոցներ, յարմար գէտքեր, երբեմն և հարաւորութիւն պահալանելու իր իմացածները, սովորութիւն չանելով ազատ ժամերին գրել ու կարգալ, նա՛ կեանքի բթացնող ազդեցութեան տակ՝ վաղ կամ ուշ, մոռանում է կրկին գրիթէ այն ամենը, ինչ որ նա ստացել է դպրոցում երկար տարիների ընթացքում: Թուլանալով օրէցօր մտաւորապէս և կամաց կամաց հաւասարելով անգրագէտ ամբոխի մտաւոր ատիճանին, աշակերտը հետեւաբար ստորանում է և բարոյապէս: Մենք մինչև հիմա կարծում էինք, թէ աշակերտը տարրական դպրոցը աւարտելուց յետոյ կարող է իր շրջապատող անգրագէտ ամբոխի վերայ ազդել արդիւնաւէտ կերպով, կամ ժամանակով, ֆիզիքապէս և բարոյապէս կազդուրելով, կարող է օգտաւէտ քաղաքացի դառնալ: Բայց տարաբար մեր ենթադրութիւնները, կտրժիքները և յայտերը ի գերե են ելնում անգութ իրականութեան հանդէպ: Այդ անսակ յայտերով ապրում են մեզսից շատերը դեռ մինչև այժմ էլ: Բայց յայտերը չեն արդարանում, ամենաազնիւ ձկտումները ու նպատակները չեն իրագործւում: Այն ժամանակ չայ ոտուցիչը ինչով պիտի ապրի, ուր պատճառները կստիպեն նրան աւելի եռանդով աշխատել: Ինչը կպահպանէ նրանց էներգիան դպրոցական ամենօրեայ աշխատանքի ժամանակ: Զի՛ մարի արդեօք ոսուցչի սէրը գէպի աւելի լայն գործունէութիւն, իսկ աշակերտի մէջ սէր գէպի ընթերցանութիւն, գէպի ինքնակրթութիւն, որ դպրոցը աշխատել է պատշաճաւ նրան: Կքայլէ արդեօք աշակերտը ինքնակրթութեան շաղով, որ հարթել է նրա համար տարրական դպրոցը: Կ՛մնայ արդեօք նրա մէջ այն բարոյական ոյժը, որ կարողանայ մաքառել իւր

չրջապատող ամբոխի տգիտութեան գէմ, եթէ թողած կլինենք նրան իւր սեպական ոյժերի անօրինութեանը, այն էլ այն հասակում, երբ դեռ այդ ոյժերը հասունացած չեն:

Այդ այդպէս լինելուց յետոյ՝ ապացուցանել կիրականօրայ կրկնողական դպրոցների ու լրացուցիչ կուրսերի կարևորութիւնը նրանց համար, որոնք սովորում են 3—5 տարի, կ'նշանակէ բացատրել առանց այն էլ մի պարզ քաջիմա: Կիրականօրեայ կրկնողական և լրացուցիչ դպրոցների նշանակութիւնը, նրա կրթական, մանկավարժական և սոցեալական նշանակութիւնը շատ մեծ է և այնքան մեծ, որ կրկնողական դասերը 3—4 տարւայ դասընթացքով կարևոր են համարւում Գերմանեայի, Շվեյցարեայի, Անգլեայի և Սարսոնեայի նման երկրներում, ուր պարտադէր ուսումն—գլխաւորապէս Գերմանեայում, և Շվեյցարեայում—ստիպում է աշակերտին 8 տարի սովորել (6 տ. — 14 տ.), իսկ Սարսոնեայում ամբողջ 9 տարի և որտեղ կան և՛ գրագարաններ, և՛ բուզմաթիւ լրագրներ, և՛ ժողովրդական գրքեր, որոնց մասին մենք գտաւար չունենք:

Մեր ամենօրեայ ծխական քաղաքային և գիւղական դպրոցներում ստացած ուսումն այնքան քիչ պահպանութիւն է գտնում մեզ շրջապատող կեանքի շրջանում, որ ալկամայ հարց ես տալիս—արժէ միթէ մեծաբանակ ծախսեր անել մեր ծխական դպրոցերի վերայ: Կարելի է հաստատել, որ առանց կրկնողական կուրսերի գոյութեան, առանց ժողովրդական գրագարանների, ժողովրդական ընթերցումների և գրոյցների, մեր ջանքերը—տարածել լուսաւորութիւն ժողովրդի մէջ, ապարդիւն կ'անցնեն, որովհետեւ տարրական դպրոցը իր սահմանափակ ծրագրով և կարածտե կուրսով կարող է երկտային սովորեցնել գրել—կարգալ մեքենայաբար, բայց չէ կարող պարգայնել նրա մէջ ընդունակութիւն քննադատար վերաբերելու իր կարողացածին և իրան շրջապատող իսկութեանը: Հասկանալի է ինքն ըստ ինքեան, որ ինչքան էլ գիրքը

հետարրբիր լինի և օգտաւէտ, եթէ նա կարողացում է մե-
քենայաբար շի կարող հետարրբրել ընթերցողին և նրա մէջ
հետզհետէ կ'մարի ընթերցանութեան սէրը. իսկ գրագարան-
ների և առհասարակ գրքերի բացակայութիւնը վիւղական ժո-
ղովրդի շրջանում կ'արագացնի ինքնակրթութեան ձգտելու
անկման պնօցեոր և վերջնական արդիւնքը այդ բոլորի կ'ըս-
տացի անդրադիտութեան թեցիգիւրդով. որ բոլորովին չի-
մտնում կրթական հաստատութիւնների հաշի մէջ, որոնք յա-
ճախ բաւականի աչքի ընկնող ծախքեր են անում և նեղու-
թիւններ են կրում: Ուրեմն, քանի որ չկան մեր մէջ կի-
րակնօրեայ կամ երեկոյի դպրոցներ, քանի որ չկան կրկն-
դական ու լրացուցիչ կուրսեր, յարաններ, մեր բազարա-
լին ու գիւղական ծխական դպրոցների վերայ արած ծախ-
քերը ապարդիւն կ'անցնեն: Բայց պիտի խոստովանել, որ
մենք հարցի վերայ նայում ենք միակողմանի, գրանով, ի
հարկէ, չի կարելի ստորացնել ծխական դպրոցների աւած
օգուտները: Հարցը թեցիգիւրդով մասին այն ժամանակ մի-
այն բազմակողմանի կ'լինէր և այն գէպքում պարզաբանած,
եթէ մենք միջոց և կամք ունենայինք քննութեան ենթարկել
մի յայտնի շրջանի, գաւառի կամ նահանգի, որ աշակերտ-
ներին մինչև, օրինակ, 20 տարեկան հասակը, որոնք
սովորել են դպրոցում թէկուզ երեք տարի: Բայց ժողովել
այդ բոլորին և քննութեան ենթարկել — շատ դժուար է, իսկ
մի քանի պայմաններում գրեթէ անկարելի: *) Եթէ հնարաւոր
լինէր, այն ժամանակ կ'իմացւէր, թէ դպրոցի հարցերը մինչ
նր աստիճան մ'նացել են այդ մարդկանց վերայ, թէ մինչ նր
աստիճան նրանք գիտեն գիրք կամ լրագրի կարգով.

*) Այդպիսի մի ուսումնասիրութիւն շուտով կ'ատարուի
Բագւայ նահանգի Շամախու և Գեօղջայ գաւառների հայա-
բնակ գիւղերում որոշ ծրագրով և այդ ուսումնասիրութիւնը
կ'ապագայի առանձին գրքով:

իրանց միտքը գրքով յայտնել, թեւք գրել, խնդիրներ
լուծել . . . Այդ քննութիւնները մի արիշ կողմից
գուցէ ցոյց տւած կ'լինէին, թէ ինչպէս սակաւ են գրում կամ
կարգում մեր գրագետները, որքան աղքատ են մեր մէջ բէլ-
լետրիստական գրածքերը և որքան թուլանում ու մոռացում
են բոլոր գիտելիքները և տեղեկութիւնները, որոնք ձեռք են
բերած տարրական դպրոցներում հազար ու մի դժուարու-
թիւններով: Ստիպան ամենրիս հասկանալի է, որ եթէ աշա-
կերտը իր ուսման ընթացքը դպրոցում տւարտելուց յետոյ
ինքնագորգացման շաւղով առաջ չերթայ, նա ամպատճառ
յետ կ'ըսայէ. դպրոցից դուրս գալու օրից կ'սկսի նրա և դպրո-
ցի մէջ եղած բարոյական կապը: Նրա մէջ կ'անյայտանայ ու
կ'մարի դպրոցի աշխատանքը, որի մասին նա գուցէ յիշէ մի-
այն այն ժամանակ, երբ նա գաւակի տէր կ'դառնայ, որին
յիշեցնելով իր դպրոցական կեանքի ուրախ ու տխուր ժամերը,
կ'ուզարկէ նրան դպրոց ուսանելու: Ճշմարիտ է, թէ և գրա-
արդիւնքն էլ մենք չ'պետքէ աննշան համարենք, բայց որքան
աւելի լաւ կարող էին լինել մեր դպրոցների արդիւնքները,
եթէ գործը այնպէս կարգադրենք, որ աշակերտը՝ իր ուսու-
մըն տւարտելուց յետոյ՝ կիրակի կամ տօն օրերին մի քանի
ժամ նայէր այդ դպրոցի ներսը, որի մէջ նա անցրել է իւր
մատաղ կեանքի ամենաթանգագին տարիները:

Սխալ կ'լինէր, եթէ մենք ասէինք, թէ բաւական է
գէթ մի կամ երկու անգամ յայտարարել թէ գիւղում և թէ
քաղաքում կիրակնօրեայ դպրոցների բացման մասին և իսկոյն
դպրոցը կ'լիցւի աշակերտներով: Մեր պարտականութիւնն է
այստեղ ամենայն տոկոսնութեամբ աշխատել ժողովելու գրագէտ
և անգրագէտ չափահաս և անչափահաս աշակերտներ: Դրանից
յետոյ մեր պարտականութիւնն է սիրել տալ նրանց մեր
դպրոցը, որոնք մեր անհոգութիւնից մ'նացել են խաւարի
մէջ: Վնաս չունի, եթէ աշակերտները կանոնաւորապէս չեն
յաճախի դպրոց. թող միայն ուսուցիչը իր գործին սիրով վե-

բարերուի: Չի կարելի պահանջել աշակերտներից այնպիսի յատկութիւններ, որոնցից նրանք դուրս կեն. չի կարելի պահանջել նրանցից հաստատակամութիւն, որպիսին պարտաւոր է զարգացնել նրա մէջ գարոցի վարչութիւնը: Մենք պիտի ընդունենք նրան իբրև մի նոր գործ և չ'սխալուիմք նիթագրենք, որ աշակերտները կանոնաւորապէս կ'յաճախեն: Մեր պարտակալութիւնն է պահպանել նրանց մէջ այդ ցանկութիւնը և պահպան արդիւնների առաջն առնել:

Հիմնելով փաստերի վերայ, կարելի է երաշխաւորել որ կիրակնօրեայ գարոցները մեզնում անշուշտ կ'զանեն աշակերտներ և լուսաւորութեան գործին ծառայող ուսուցիչներ, եթէ միայն մեր գարոցների հոգաբարձուները ցանկութիւն յայտնէին բանալու ամենուրեք, որ կան ամենօրեայ գարոցներ, նա և կիրակնօրեայ գարոցներ և մի և նոյն ժամանակ վարձատրէին նրանց մէջ ծառայող ուսուցիչներին:

Մեր ազգային ծխական գարոցների հոգաբարձուները ամեն մի քողարային ու փուղական ծխական գարոցի վերայ տարեկան կ'ծախսեն միջին թուով, եթէ չեմ սխալուիմ, 600—6000 ռ. թող նրանք ապահովեցնեն ուսուցիչներին վարձատրելով փուղական միակ ուսուցչին՝ կիրակնօրեայ 3 ժամ գասախօսութեան համար զիցուք 3 թուրլի, իսկ քողարային ծխական գարոցի 2 ուսուցչի կիրակնօրեայ 3—3 ժամ գասախօսութեան համար 6ր: Այժմ տեսնենք, թէ որքան ծախս կերթայ իւրաքանչիւր փուղական և քողարային կիրակնօրեայ գարոցի վերայ: Եթէ զիւղերում և քաղաքներում ընդունենք 25—30 կիրակնօրեայ պարագումուր, այն ժամանակ յիշեալ գարոցներում կ'պահանջւի տարեկան 75—180 թուրլի: Ուրիշ խօսքով, հոգաբարձուները ծախսելով տարեկան 75—180 թուրլի, մի և նոյն ժամանակ պահոված կ'զրկեն ընդ միշտ իւրաքանչիւր փուղական և քողարային ծխական գարոցի վերայ արած 600—6000 ռ. ծախսը: Ետեքը կ'հարցնեն՝ արժէ միթէ բանալ անգրագէտ

չափահասների համար այն տեսակ գարոցներ, որ պիտի աւանդեն ամբողջ տարւայ ընթացքում 75—180 դաս և այն էլ շարաթական 3—3 ժամ և մի քանի առարկաներից:

Եւ յիրաւի, կիրակնօրեայ գարոցը կարճ է արդեօք վարժեցնել անգրագէտներին փտակցական ընթերցանութեան ու գրութեան, որպէս զի նա տապալում ինքնակրթութեամբ պարագէ, որ նրան չ'սպառնայ անգրագիտութեան թեցիկիլիզմ: Եւրոպան չի տալիս և չի կարող տալ այդ հարցին պատասխան, որովհետեւ այնտեղ գրագիտութիւնը ձեռք է բերում ամենօրեայ գարոցներում, իսկ կիրակնօրեայ գարոցները գոյութիւն ունին զլուսաւորապէս իբրև զանազան տեսակի պրօֆեսիօնալ, կրկնօրեայ ու լուսուցիչ գարոցներ: Քանի որ կիրակնօրեայ գարոցները Եւրոպայում այդ նշանակութիւնն ունին, նրանք չեն կարող մեզ առաջնորդ լինել թէ գարոցի ներքին կազմակերպութեան խնդրում և թէ պարագումոնները նրա մէջ մասնագրելու գործում: Այնտեղ, արեւմուտքում, բոլոր աշակերտները մանուկ են կիրակնօրեայ գարոց մի յայտնի պատրաստութեամբ կանոնաւոր ու միակերպ կազմակերպւած ամենօրեայ գարոցներից: Այնտեղ ճիշտ կարելի է բաժանել աշակերտներին խմբերի՝ ըստ յառաջգրիմութեան և անցնել կրկնօրեայ կամ գասարանական լրացուցիչ ուսման: Բայց ինչ ապագայ է սպասում մեր ապագայ կիրակնօրեայ գարոցներին, որ կ'մտնեն և անգրագէտներ, և կեսապրագէտներ և գրագէտներ: Եւրոպական կիրակնօրեայ գարոցները չեն կարող նա և օգնել մեզ ուսման նախապիմ մշակելու գործում, իսկ այդ սրտեղից վերցնենք, երբ մենք հայերս չենք ունեցել կիրակնօրեայ գարոցներ, կամ եղածներն էլ 2—3 հատ ընդամենը, սպրկել են 1—2 տարի և պատ լռել:

Սպա ուրեւս սրտեղից վերցնենք գրեւ այդ թանգազին փորձը, նա էայ, նա կատարւած է: Այն ժամանակ, երբ գրեթէ ամբողջ Ռուսաստանում առաջին կիրակնօրեայ գարոցներ

նախկին գործիչներն անգամ ձեռները վաչր գրին ասելով, թէ գոյութիւն ունեցող պայմաններում „ուշ“ ինչ չի կարելի անել“, Խարկովում գոյութիւն ունէր և գործում էր երկար տարիներ կիրակնօրեայ մասնաւոր դպրոց, որտեղ ուսանում էին մի քանի հարիւր աշակերտուհիներ և ուսուցանում հարիւրից աւել ուսուցչուհիներ: Բայց նախ քան այդ տանը թէ աշակերտուհիները՝ մտնելով այն դպրոցը ուղորակին անդրադէտ և յաճախելով երկար տարիներ՝ ինչ էին իւրացնում, թոյլ ենք տալիս մեզ ծանօթացնել մեր ընթացակարգերին այդ դպրոցի հետ, որովհետեւ նրա երկարամեակ փորձը, որ չի ընդհատուած հալածանքի ծանր օրերին, ցոյց է տալիս մեզ, թէ ինչ և ինչպէս կարող է լինել կիրակնօրեայ տարրական հանրակրթական դպրոցը: Խարկովի դպրոցը վերին աստեճանի ուսանելի է մեզ հայերիս համար և յարկի է հեռու չէ այն ժամանակը, երբ նրա աշխատանքը կ'ընհատեն և այն ժամանակ նրա ազնիւ վաստակաւորները կ'տեսնեն թէ նրա օրինակին հետեւել են և ուրիշները:

Մենք գիտաւորութիւնն չունենք մտնել այստեղ մանրամասնութիւնների մէջ, բայց որում նրանք, որ մեր կ'իմանան այդ հարցին աւելի մօտ ծանօթանալ, կարող են կարգաւ Բարձր Կորֆի «Наше школьное дѣло» գիրքը և Արամովի «Частная женская воскресная школа въ Харьковѣ», բնօրինակը: Այստեղ կ'ընդհանր այն միայն, որ դպրոցը չի սխալվել է տ. Ալշևսկին, անգամ Պետերբուրգի մանկավարժական ընկերութեան և արժանացել բարձրագոյն պարգևի իր ազգային լուսաւորութեան գործում մատուցաց ծառայութիւնների համար: Տիկին Ալշևսկին տարիների ընթացքում նախ է դպրոցին դրամագումար, դասաւանդման պիտոյութիւններ կարիքէտ, գրադարան, թանգարան, մի փառահեղ շինութիւն և կարողացել է գրաւել զէպի գործ, յընթացս մի շարքի տասնեակ գործին վերաբերել են վերին աստիճանի սիւնը: Ունեն

նրանք մանկավարժական ժողովներ, որոնց նշանակաւթիւնն է հսկել դասատուութեան վերայ, բննել մանկավարժական և վարչական բազմատեսակ խնդիրներ: Ժողովներում քննում են ուսման ծրագրերը այս կամ այն առարկայից, ընտրում են ձեռնարկներ, դասագրքեր և փարատում տարակուսանքներ, որոնց հանդիպում են վարժուհիները պրակտիկայի մէջ:

Սրբէն վաղուց յայտնի է, որ բնութիւնը դատար չունի և բնութեան մէջ ամեն ինչ զարգանում է կամ թառամում և ապա մեռնում: 30—35 տարւայ ընթացքում այդ դպրոցը զարգացել է և կատարեալագործել:

Կար մի ժամանակ, երբ նրա մէջ ուսուցող աշակերտուհիներին բաժանում էին փոքրիկ խմբերի և յանձնում վարժուհիներին, եթէ միայն ամենքն էլ յաճախում էին, կամ ժամանակաւորապէս միայնում էին և կազմում բազմամարդ խմբեր, եթէ վարժուհիներ քիչ էին լինում: Այն հին ժամանակը սովորեցնում էին զլսաւորապէս դրագիտութիւն, բայց յետոյ փորձը ցոյց տուաւ, որ կարելի է աւելի նպատակայարմար կազմակերպութիւն տալ կիրակնօրեայ դպրոցին: Վերջին ժամանակներս դպրոցում ընդունւած է այս կարգը. ամենօրեայ դպրոցի առաջին կամ փոքր բաժանմունքը համապատասխանում է կիրակնօրեայ դպրոցի այդպէս կոչւած «խմբերին», որոնց եւրաբանչիւրի մէջ մտնում են 3—10 աշակերտուհի: «Խմբերից» մի քանիսը կազմւած են բոլորովին անգրագէտներից, միւսները վատ ընթացողներից: «Խմբերում» փոքր ինչ պատրաստելուց յետոյ աշակերտուհիները մտնում են «դասարաններ», որոնց մէջ նստած են լինում մինչև 25 աշակերտուհի՝ միանման պատրաստուած և հենց այդ «դասարաններում» աւանդում են մեկնողական ընթացանութիւն, աշխարհագրութիւն, պատմութիւն, այլ և գիտողական ուսման դասեր, թւարանութիւն և կրօն:

Նոյն այդ դպրոցում արժարձել ու մշակել է կիրակնօրեայ դպրոցի կազմակերպութեան հարցը, մշակել են ծրագրեր:

գրներ և ապացուցել է այն, որ գոյութիւն ունեցող պայմաններում անգամ իրազործելի է մասնաւոր դպրոցը: Վատարած փորձերը ցոյց են տալիս, որ աշակերտը մտնելով դպրոց բոլորովին անզբաղէտ և յաճախելով դպրոց շաբաթը մի անգամ, այնքան է սիրում նրան, որ յաճախում է 3—5 տարի շարունակ: Եւ աշակերտները 5 տարի յաճախելով, մեծ մասամբ արդէն երեխաներ չեն, որպիսիք լինում են առհասարակ ամենօրեայ դպրոց աւարտածները, այլ չափահասներ, որոնք իսկոյն և եթ գործ են դնում իրանց գիտեցածները, այդ պատճառով աւելի քիչ բան են մոռանում, քան թէ ամենօրեայ դպրոցի սաները: Բոլոր աշակերտուհիները կարգում են շատ սահուն և գիտակցօրէն և կանոնաւորապէս շարագրում են իրանց միտքը թղթի վերայ: Նրանք այնքան են լինում զարգացած, որ կարողանում են կարգաւ ու հասկանալ պարզ լեզուով կրած կրքեր, գիտակցաբար են վերաբերում թւարանութեան չորս գործողութեան և վերջապէս ընթերցանութիւնից և գասերից դուրս են բերում պարզ գաղափար բնութեան շատ երևոյթների և նրանց շրջապատող հանգամանքների մասին: Բայց աւելի ցնահատելի է այն, որ դպրոցը կարօզացել է գարթեցնել հետաքրքրութիւն իր սանիկների մէջ, որ անզգաբար գիրք են վերցնում դպրոցական գրասենեց տանը կարգալու համար: Այդ բանով էլ որոշ չափով բացատրում է ուսման յառաջադիմութիւնը այդ կիրակնօրեայ դպրոցում, չնայելով որ աշակերտուհիները անկանոն են յաճախում ու պարագմունքները կարճ միջոց են տևում, չնայելով որ տարւայ ընթացքում անզգաբար ընդունելութիւն է լինում նորեկների, որոնք նոյն իսկ, այլքստ և տղէտ ընտանիքներից լինելով, շատ չնչին պատրաստութեամբ են մտնում: Երկարամեայ փորձերն ու քննութիւնները ցոյց են տալիս, որ կիրակնօրեայ դպրոցը անզբաղէտներին այն օգուտն է տալիս, ինչ որ ամենօրեայ դպրոցը: Սա դեռ քիչ է: Կիրակնօրեայ դպրոցը ունի և ուրիշ մի բանի առաւելութիւններ:

Չխօսելով դեռ այն մասին, որ նրա պահպանութեան համար մեծ ծախս չի պահանջում, քան ամենօրեայ դպրոցի, կիրակնօրեայ դպրոցի մէջ սովորում են ոչ թէ մանուկներ, այլ չափահասներ, որոնք ուսումն աւարտելուց յետոյ, կարող են իրանց գիտեցածները անմիջապէս գործադրել կեանքի մէջ: Բացի դա, կիրակնօրեայ դպրոցը ուսման ժամանակի տևողութեան մէջ, հասակաւորների ուսանելու համար, սահմանափակումներ չի գնում: Եւ մենք Խարկովի կիրակնօրեայ դպրոցի հաշիւների մէջ կարդում ենք անուններ, որոնք երկար տարիներ, 15 տարի շարունակ, յաճախում են: Այդպիսիները կապում են դպրոցի հետ, նայում են նրա վերայ իբրև մի ծանօթ ու սրտին մօտ առարկայի վերայ, և այդ տեսակ աշակերտները դպրոցի պարծանքն են համարում: Գպրոցը տեսնում է իր գործունէութեան արդիւնքը, տեսնում է իր բարոյական ոյժը:

Կիրակնօրեայ դպրոցը ունի մի այնպիսի առանձնաշատութիւն, որը գուցէ ազդելու է գասատութեան եզանակի վերայ հանրակրթական դպրոցներում: Ամենօրեայ դպրոցների ուսուցիչները առանձին հոգատարութիւն չունեն աշակերտներ գրաւելու դէպի գասարանները և կտաւած պահելու նրանց դպրոցի հետ: Պա աշակերտների պարտքն է և նրան յիշեցնում են այդ մասին ծնողները, հասարակական կարծիքը և այն իրաւունքները, որ տրւած են առհասարակ դպրոցներին: Բոլորովին հակառակն ենք տեսնում մենք կիրակնօրեայ դպրոցներում: Այստեղ չկան ծնողներ, կամ եղածներն էլ չեն ցանկանում, որ իրանց հասակաւոր գաւակները սովորեն փորրահասակների պէս: Հասարակական կարծիքը այն շրջանում, որտեղ տարւում են աշակերտները, գտնում է, որ հասակաւորին չի սաղսւմ այբուբէն ուղորդի: Աշակերտների կեանքի պայմանները այստեղ այնպէս ծանր են, որ հեռւից գիտելով անհաւատալի է թւում միանգամայն, որ 10—16 ժամ օրական ծանր ու գաժան աշխատանքից յետոյ, աշակերտները նւիրում

են իրանց միակ հանդստեան օրը և ժամը դպրոցին և շեն ծուլանում դպրոց յաճախել: Այդ պայմանների մէջ բնական է, որ ուսուցիչը պիտի լարէ իր բոլոր ոյժերը, որ դասա-տուութիւնը աշակերտների համար հետաքրքիր դարձնէ, չ'պակեցնելով սակայն դպրոցի պահանջների չափը և չ'հաճոյանալով նրանց ստոր ձկտումներին, որ պատահում են աւելի կամ պակաս չափով ամեն մի դասակարգի մէջ:

Քառանք այժմ կիրակնօրեայ դպրոցների կազակերպու-թեան խնդրին թէ դիւզերում և թէ քաղաքներում: Ուրիշ է կազմակերպել կիրակնօրեայ դպրոց քաղաքում և ուրիշ դիւզում: Քաղաքներում կազմակարպում են այսպէս. այստեղ ընդունում են սովորել ցանկացողներ բազմատեսակ պատ-րաստութիւնով և պաշարով: Կան նրանց մէջ բոլորովին ան-գրագէտներ, կան տառաճանաչներ, բայց դեռ լիովին չ'աւար-տած, կան կարգալ գիտեցողներ, բայց գրել չ'իմացողներ, կան գրել—կարգալ գիտեցողներ՝ շատ լաւ կամ շատ վատ, կան տարրկան դպրոցը աւարտածներ. կարող են լինել և քաղաքային դպրոցը աւարտած աշակերտներ:

Այդ մի և նոյն բազմատեսակութիւնը անոնում ենք և աշակերտների հասակի վերաբերմամբ: Այստեղ կան չափա-հասներ, որոնց տարիքը անցած լինելով, չեն կարող ընդուն-ւել ամենօրեայ դպրոց. կան պատանիներ, որոնք ծառայու-թեան մէջ լինելով, միջոց չունին մտնել ամենօրեայ դպրոց-կան երկօրեայ դպրոց և մինչև արգամ ծերունիներ: Բայց ընդ-հանրապէս ընդունելութեան ժամանակ առաւելութիւն են տալիս այնպիսիներին, որոնց տարիքը 14-ից պակաս չէ: Ի՛ հարկէ, ընդունում են և երեխաներ՝ ոչ պակաս 10 տարե-կանից, որոնք, չ'նայելով իրանց փոքրութեան, զբաղւած են աշխատանքով: Տարրական դպրոցներում սովորող երեխանե-րին առ հասարակ չեն ընդունում կիրակնօրեայ դպրոց, սա-կայն մի քանի դէպքերում այդ թոյլատրելի է: Պատահում է, օրինակ, որ տարրական դպրոցում սովորող աղջկան կամ

տղային նայող և խնամող չի լինում տանը, և ահա նրա տատը կամ պապը տանում է նրան կիրակնօրեայ դպրոց, որ փութցնեը չ'ընկնի և այլն: Այդպիսի դէպքերում դպրոցը խոնարհելով կեանքի պահանջների առաջ և մշակելով ընդունելութեան կանոններ, մի և նոյն ժամանակ բացառութիւններ պիտի անի համաձայն կեանքի պահանջներին: Այդպիսով դպրոցից կա-րող են օգտուել ուսանել ցանկացողներ՝ ամեն հասակի և պատրաստութեան: Այստեղ առանձին կարիք չ'կայ սահմանա-փակելու նոր մտնողների ընդունելութիւնը որոշ ժամանակով և յայտնի պատրաստութեամբ: Ընդունելութիւնը կատարւում է ամբողջ տարւայ ընթացքում: Ինքն ըստ ինքեան հասկա-նալի է, որ մեծամասնութիւնը մտնում է տարւայ սկզբին-սեպտեմբերին, բայց ոչ պակաս ընդունելութիւններ լինում են և տարւայ ընթացքում, մինչև անգամ վերջին ամսում-մայիսին:

Հատկանայի է նա և, որ դպրոց մտնողներից ոչ ամենքը հնարաւորութիւն ունին անցնել սիստեմատիք կուրսը: Վեան-քի հանգամանքները աւելի ուժեղ են, քան ուսանելու ցանկու-թիւնը: Ոմանք թողնում են դպրոցը մի քանի այցելութիւ-նից յետոյ, այն ինչ ուրիշները յաճախում են դպրոց շարու-նակ, երկար տարիներ, և ստանում այն, ինչ կարող է նա տալ: Շատերը յաճախում են դպրոց ոչ այնքան ուսանելու, որքան շփուել աշակերտների և ուսուցիչների հետ, նոյնպէս և գրատնից գրքեր վերցնելու:

Ի՛ նկատի առնելով աշակերտների հասակների և գիտու-թեան աստիճանների բազմատեսակութիւնը, այդ աշակերտ-ներին բաժնում են խմբերի, այնպէս որ ամեն մի խումբ կազմում է մի միութիւն՝ թէ ըստ հասակի (որովհետև չի կարելի 12 տար. տղային նստեցնել 60 տարեկան ծերունու մօտ) և թէ ըստ պատրաստութեան կամ աւելի ճիշտն է ասել՝ ըստ ընթերցանական վարժութեան, որովհետև աշակերտները հէնց ընթերցանութեան մէջ են դանդաղ շարժւում և իրարու յի-

տաճգում, եթէ տարբեր են լինում նրանց ընթերցանութեան վարժութիւնները: Ժամանակի կարճութիւնը (30—35 օր) ստիպում է կազմել սակաւամարդ խմբեր, որպէս զի ուսուցիչները կարողանան այդ կարճ ժամանակը գործադրել արդիւնաւէտ կերպով: Այդպիսով ամեն մի կիրակնօրեայ դպրոցում աշակերտների կազմը բաժանւած է լինում բազմաթիւ խմբերի, որոնցից ամեն մէկը ունենում է իւր առանձին ուսուցիչը: Աշակերտների թիւը ամեն մի խմբի մէջ շատ բազմազան է լինում: Օրինակ, Նարկովի կիրակնօրեայ դպրոցում 189^{2/3} ուս. տարում եղել է 41 խումբ և ամեն մի խմբում միջին թւով 10 աշակերտուհի: Ամենամեծ խմբում եղել է 18, իսկ ամենափոքրում—3 աշակերտուհի: Այդ տեսակ կազմակերպութիւնը միջոց է տալիս ընդունել ամեն տեսակի պատրաստութեան աշակերտներ տարւայ ամբողջ ընթացքում, ըստ որում միշտ կ'գտնուի խումբ, որի մէջ կարելի կ'լինի մտցնել նորեկին՝ նրա պատրաստութեան համեմատ: Եթէ մէկը յետ է մ'նում իր ընկերներից այս կամ այն պատճառով, կամ առաջ է բնկնում գարձեալ կարելի է միացնել մի ուրիշ համապատասխան խմբին:

Արտակարգ ընդունակութիւնով աչքի ընկնող աշակերտների, նոյնպէս յետամնաց և անընդունակ աշակերտների հետ կարելի է պարապել առանձին:

Ամեն մի խմբի հետ պարապում է կամ մի ուսուցիչ, եթէ նա կարող է նւիրել դպրոցին 4 ժամ, կամ 2 ուսուցիչ, իւրաքանչիւրը երկու—երկու ժամ: Ուսուցիչը պարապում է մի և նոյն խմբի հետ մի քանի տարի:

Պարապմունքները խմբերում կարելի է այնպէս կազմակերպել, որ խմբի հետ պարապէ մի և նոյն անձն բոլոր առարկաներից, կամ մի քանի ուսուցիչ վերցնում են իրանց վերայ այս կամ այն առարկան: Բայց կիրակնօրեայ դպրոցների փորձերը ցոյց են տալիս, որ խմբական սիստեման աւելի է օգտաւէտ, քան առարկայականը, մանաւանդ այն խմբերում, որտեղ չկան բազմազան առարկաներ: Գերադասելի է նոյն-

պէս, որ մի և նոյն աշակերտների հետ պարապեն մի և նոյն ուսուցիչները բոլոր ժամանակ, քանի այդ աշակերտները շարունակում են ուսանիլ: Այդպիսով ուսուցիչները աւելի մօտիկից են ճանաչում իրանց աշակերտներին և բարերար ազդեցութիւն են ունենում ուսման ընթացքի վերայ և մի նոյն ժամանակ հաստատում է նրանց մէջ մի յայտնի մտաւոր և բարոյական կապ:

Ի դէպս, եթէ ուսուցիչներից սմանք դասեթի չեն գալիս, նրանց փոխարինում են պահեստի ուսուցիչները կամ ուսուցչուհիները: Կրանք բաղկացած են նախ՝ այնպիսի անձերից, որոնք պատկանում են դպրոցի մանկավարժական խմբին, բայց չ'ունեն իրանց խմբերը՝ օգտո խմբեր չ'լինելու պատճառով և երկրորդ՝ դպրոցում կամաւոր աշխատել ցանկացողներից, որոնք չեն կարող ամեն կիրակի նւիրել նրան և ազա ուրեսս ունենալ մշտական խումբ:

Կիրակնօրեայ դպրոցներում աշակերտների համար պարտաւորեցուցիչ տարիներով մնալու պայմաններ չկան: Նրանք կարող են մնալ այնտեղ այնքան ժամանակ, որքան թոյլ են տալիս նրանց կեանքի պայմանները կամ որքան իրենք հարկաւոր կ'գտնեն:

Եւ որովհետև կիրակնօրեայ դպրոցների համար անհնարին կ'լինի գտնել մի այնպիսի շինութիւն, որի մէջ կարելի լինի զետեղել բոլոր խմբերին, ջոկ—ջոկ սենեակում, ուստի սովորաբար մի քանի խմբեր պարապում են մի և նոյն սենեակում, ինչպէս այդ լինում է Բագլի կամ Նարկովի կիրակնօրեայ դպրոցներում: Ամեն մի խմբում լինում է տարբեր պարապմունք և մէկ մէկու չեն էլ խանգարում: Այստեղ ուսուցչի բոլոր ուշադրութիւնը կենտրոնացած է իւր խմբի սուցչի բոլոր ուշադրութիւնը կենտրոնացած է իւր խմբի վերայ, իսկ բոլոր աշակերտների ուշադրութիւնը ուսուցչի վերայ: Ամեն մի խումբը զբաղւած է իւր գործով: Դպրոցը ընդունում է մի օրեպինալ կերպարանք: Տեսնում ես աշակերտներին խմբերի բաժանւած, և նրանց կենտրոնում ուսուցիչներ:

Ամեն տեղ տիրում է կենդանութիւն: Մի խմբում սովորում են հնչիւններ, միւս խմբում դեռ դժւարութիւնով կարգում երրորդ խմբում խնդիրներ վճռում, չորրորդում սովորում են աշխարհագրութիւն, հինգերորդում պատմութիւն, վեցերորդում մեկնողական ընթերցանութիւն և այլն: Պարապմունքները վերջանալուց յետոյ դպրոցի գործունէութիւնը դեռ շարունակուում է: Ճշմարիտ է, ուսուցիչների ու աշակերտների մի մասը ցրւում է, բայց մեծամասնութիւնը դեռ մնում է գիրք փոխելու համար: Փոխելու ժամանակ ուսուցիչները հարց ու փորձի են ենթարկում աշակերտներին՝ սուսկելու համար, թէ ինչպէս են իւրացրել կարգացածը: Գրքեր բաժնեւոր ժամանակ աշակերտները բաժնեւոր են խմբերի ըստ պատրաստութեան և իւրաքանչիւր խմբին տրւում են գրքեր՝ համապատասխան նոյն պատրաստութեան:

Ամեն մի խմբին գրքեր բաժանելը յանձնւում է առանձին հոգու, որովհետեւ ամեն մի ուսուցիչ աւելի լաւ է ճանաչում իւր խմբին. իսկ գրքեր գասուտրելը, կարգի գնելը, գրացուցակ կազմելը և ուսուցիչներին գրքեր տալը յանձն է աւանում մի ուրիշը: Ինչ վերաբերում է գրատունը ճոխացնելուն, դա կարելի է յանձնել ուսուցիչներին, որովհետեւ գրանք աւելի լաւ են ծանօթ աշակերտների պահանջներին և նրանց զարգացմանը: Եթէ այդ տեսակ դիտողութիւններ շատ ժողովին, այն ժամանակ դա մի թանկագին նիւթ կլինի վճռելու այն հարցը, թէ ինչ է կարգում ժողովուրդը և ինչ է սրտնում նա գրքի մէջ:

Գրքեր կարելի է տալ և նախկին աշակերտներին, որպէս զի գրանով դպրոցները կապ պահպանեն աւարտածների հետ: Թիֆլիզում կիրականորեայ դպրոցի վարժուհիները, նպատակ գնելով իրենց՝ միջոց տալ աւելի զարգացած աշակերտներին օգտուելու այնպիսի գրքերից, որոնք չեն մտած տարրական դպրոցների գրացուցակի մէջ, բաց են արել հասարակական գրադարան, որից օգտուում են ընթերցողներից շատերը:

Սակայն, յաճախ կիրականորեայ դպրոցները հանդիսանում են իբրև մի կենտրոն մի ամբողջ շարք ժողովուրդակրթական հաստատութիւնների: Թիֆլիզի դպրոցի վարժուհիները, բացի գրադարանից, սարքել են էլի ժողովուրդական ընթերցումներ գիշերօթիկայ աներում և բացել կիրականորեայ դպրոցների բաժանմունքներ:

Արտաքուս սովորական պարապմունքի՝ կարելի է կազմել ընթերցումներ մողական լապտերով, որ կարող է հետարբրել և մեծ բառականութիւն պատճառել աշակերտներին: Կարելի է կազմել դպրոցական հանդէսներ, համերգներ, գրական երեկոյթներ, դրօսանքներ և այլն: Այդ տեսակ տոները մեծ ուրախութիւն կ'մտցնեն աշակերտների միապագայ կեանքի մէջ և երկար ժամանակ նրանց յիշողութեան մէջ կ'մնան քաղցր յիշատակներ:

Կիրականորեայ դպրոցներում ուսումն կարելի է շարունակել սեպտեմբերից մինչև յունիս ամիսը: Այդ ընդհատումն կրկն ամսով յառաջանում է ոչ ամեն ժամանակ գործի ստիպողական պահանջից, որովհետեւ ամառն էլ կ'գտնեն սովորել ցանկացողներ—այլ որքան նրանից, որ ուսուցչական խումբը յոգնածութիւն է զգում և ուրեմն ամառային հազիտ է հարկաւոր: Իսկ այնտեղ, ուր կարելի է ամառը ունենալ ուսուցչական խումբ, հարկաւոր է շարունակել դպրոցի գործնէութիւնը և ամառայ ամիսներին, եթէ ի՛ հարկէ տեղական պայմանների համեմատ աշակերտները կ'ցանկանան շարունակել պարապմունքները և ամառը:

Պարապմունքի ժամերի սկիզբը և տևողութիւնը լինում է բազմազան այլ և այլ տեղերում. օր, Խարկովում առաւօտէ կան 10—2 ժամը. Օդէսսայում 11—4 ժամը. Թիֆլիզում 12—3½ ժամը: Գասերի թիւը և նրանց տևողութիւնը կարող են լինել նոյնպէս դանազան: Օդէսսայում լինում է ամեն կիրակի 6 դաս և գասի տևողութիւնը 45 րոպէ: Օդէսսայի օրերակի 5 դաս և գասի տևողութեամբ և 5 որդաց դպրոցում 5 դաս 55—ական րոպէ տևողութեամբ:

ը. միջոց. Խարկովում 4 դաս—50 բւպէ դասը և 10 ր. միջոց և այլն:

Գառնաշուկ Եւրոպային, մենք այնտեղ էլ հանդիպում ենք շատ բազմակերպութեան պարագմունքի ժամերի բաշխման մէջ: Բէլրլինի երեկոյի դպրոցներում ձմեռն պարագմունքները սկսում են 8¹/₂ ժամին երեկոյեան և վերջանում 10¹/₂ ժ: Բէլգիայում ուսումն շարունակում է 5—8 ժ. երեկոյեան, իսկ Բէլրլինի կիրակնօրեայ դպրոցներում կիրակի օրերին ուսումն սկսում է 9 ժամին առաւօտեան և վերջանում 1 ժամին կէսօրից յետ: Մի քանի տեղ էլ Ռուսաստան շաբաթ օրին երեկոյան և ոչ կիրակի առաւօտեան:

Այս դէպքում աւելի լաւ կ'լինի խորհրդակցել հէնց իրենց աշակերտների հետ և համաձայնեցնել պարագմունքի ժամերը տեղական պայմանների հետ:

Կիրակնօրեայ դպրոցները քաղաքներում ծախսեր չեն ունենայ բնակարանների վերայ, որովհետև ձրիարար օգտուելու են դպրոցական պատրաստի շինութիւններից, որոնք ազատ կ'լինեն կիրակի և տօն օրերին, նոյնպէս երեկոյները: Իսկ եթէ ուսուցիչները հրաժարեն ռոճիկներ ստանալու ցանկութիւնից, այն ժամանակ յիշեալ դպրոցների բիւջէն շատ չնչին կ'լինի: Ծախսեր կ'լինեն միմիայն դասագրքերի, ձեռնարկների, գրագարանի և դասաւանդական այլ և այլ գործիքների և պիտոյքների համար:

Կիրակնօրեայ դպրոցներում գլխաւորապէս պարապում են ամենօրեայ դպրոցների ուսուցիչները և ուսուցչուհիները: ձիշա է, կարող են պարապել և կողմնակի անձինք, բայց այդպիսիների թիւը շատ սակաւ կ'լինի: Գա ցաւալի է: Ամենօրեայ դպրոցի ուսուցիչները և մասնաւոր դասերով պարապողները պիտի կրեն իրանց վերայ այդ ծանրութիւնը: Միակ ազատ օրն էլ, որ այնքան անհրաժեշտ է հանգստեան համար, տայ դարձեալ ուսման դատարդէն գոհողութիւն է. և թէպէտ շատերը կարող են այդ գոհողութեանը անել, բայց պահանջել-

չի կարելի: Ուստի վերին աստիճանի ցանկալի կ'լինէր, որ կիրակնօրեայ դպրոցների գործերին մասնակցէր բոլոր հասարակութիւնը, մեր ինտելիգենցեան աւելի լայն շափով, այն ժամանակ մեր ազազայ կիրակնօրեայ դպրոցները աւելի կ'բազմանային և առաջ կ'երթային:

Այդ այդպէս լինելուց յետոյ, պարզ է, որ ուսուցչական խումբը շատ բազմազան կ'լինի, ինչպէս բաղմազան է աշակերտների խումբը: Ի՛հարկէ ուսուցչական խմբի մէջ կարող են լինել այնպիսիները, որոնք մտնում են դպրոց կարող են լինել այնպիսիները, որոնք յետեւելով, թէպէտ գրա առանկործութիւնից կամ յօդային հետեւելով, թէպէտ գրա առանկել կամ պակաս կարելիութիւնը կախած կ'լինի ուսուցչական պերսոնալի սկզբնական կազմի բնոյթից, որովհետև, ինչպէս ընդունւած է, այդ կազմը լրացնում է նոր անդամներով միմիայն սկզբնական կազմի յանձնարարականով: Բայց եթէ մինչև անգամ այդ տեսակ անձինք էլ կ'մտնեն դպրոցական կազմի մէջ, լուրջ աշխատանքը և դպրոցի լուրջ բեմիմը շուտով կ'հեռացնի այդպիսիներին դպրոցից: Գալուցի չահը ի՛նչատի՛ առնելով կարեւոր է, որ դպրոցի մէջ թագաւորէ որէ լուրջ բեմիմ, որ հիմնւած լինի ոչ թէ որ և է արտաքին հասկանալութեան վերայ, այլ մասնակցողների կամաւոր հասկանալութեան և ընկերական կարծիքի հեղինակութեան վերայ:

Կարեւոր է այդ պատճառով, որ իւրաքանչիւր նոր մասնակցող անձն անյապազ ծանօթանայ այն պարտաւորութիւններին լրջութեանը, որ վերցնում է իր վերայ. հասկանայ, որ դործը խաղ չէ, զւարճալիք չէ, այլ լուրջ գործ է և պահանջում է լուրջ աշխատանք և սէր դէպի նա: Խարկովի իզական կիրակնօրեայ դպրոցում կան տպագրած թերթեր, սրտեղ մի առ մի յիշատակւած են ուսուցիչների պարտաւորութիւնները: Բերում են ստորև այդ պարտաւորութիւնների ցուցակը, որովհետև նա տալիս է պարզ գաղափար թէ որքան մեծ է այն աշխատանքը, որ կրում են կիրակնօրեայ դպրոցին նւիրւած մարդիկ:

Այն անձինք, որոնք ընդունւած են ի թիւս դպրոցի ուսուցչուհիներին, վերցնում են իրանց վերայ հետեւեալ պարտականութիւնները:

Ա) Գպրոց յաճախել ամենայն ճշտապահութեամբ:

Բ) Գպրոցի համար ընդունւած կարգով ժամանակին դասը սկսել ու ժամանակին վերջացնել:

Գ) Պարապմունքից յետոյ՝ իր խմբի աշակերտներին յանձնել նրան, ով պարսպելու է հետեւեալ ժամին: Եթէ դա անկարելի է այս կամ այն պատճառով, այն ժամանակ կարելի է աշակերտներին տալ ինքնուրոյն աշխատանք, յայտնելով դրա մասին դասարանի (սենեակի) կարգադրիչին և նշանակելով աշակերտների թիւը:

Դ) Հսկել աշակերտներին թէ դասին և թէ դասամիջոցներին:

Ե) Հոգալ գասաւանդման պիտոյքների ամբողջութեան մասին թէ սրոնցով աշակերտները օգտուում են մշտապէս և թէ որոնք վերցնւում են թանգարանից: Քարեգրիչներ, քարետախտակները և գրքերը, որոնք ստացւում են պարապմունքի համար այս կամ այն խմբի հետ, դասից յետոյ պիտի կարգին տեղադրւեն պահարանում: Թանգարանից վերցրած գասաւանդման պիտոյքները իսկոյն և եթ պիտի վերագարձնել թանգարան, եթէ դրանց կարիքը չի լինի: Գասագրքեր և գասաւանդման պիտոյքներ ոչ մի դէպքում չի կարելի տալ աշակերտներին տուն տանելու:

Զ) Ծանօթանալ ծրագրներին և ունդունւած ձեռնարկներին և ճշտութեամբ պատրաստել իւրաքանչիւր դասին, որովհետեւ առանց դրա անկարելի է ճշտութեամբ անցնել ծրագիրը և հետևապէս գպրոցական գործի կանոնաւոր ընթացքը:

Է) Վերել վիճակագրական նկատողութիւններ իր խմբի մասին, կողմն աւստիան հաշիւ, դասի ժամանակ նշանակել անցածը դրա համար նշանակած առանձին մատեանի մէջ:

Ը) Անջատել իր խմբից այնպիսիներին, որոնք չեն յար-

մարում այդ խմբի պատրաստութեանը, և դրանց յանձնել գասարանի կառավարչին՝ ուրոշ խմբի մէջ մտցնելու համար, կամ յանձնել այն անձին, որ հետախալուում է խմբերը գպրոցում:

Թ) Յաճախել մանկավարժական ժողովներին: Այդ յաճախումները կարևոր են նրա համար, որ գաղափար ունենան գպրոցի կազմակերպութեան ու դասատուութեան ընթացքի մասին ուրիշ խմբերում և մասնակցին՝ գպրոցական կեանքի բազմաթեւակ հարցերի քննադատութեանը՝ որոշումներ կայացնելու համար: Այդ ժողովներում՝ սրտուում և կարգաւորում է գպրոցի բոլոր կեանքը, սրի գոյութիւնը կախւած է աշխատակիցների ամբողջ կողմնակալից և ոչ թէ մէկ առաջնորդող անձից:

Ձ) Եթէ ուսուցիչը անկարող եղաւ դասերին դալ գպրոց, հարկաւոր է վաղօրօք յայտնել այդ մասին:

Բացի այդ պարտաւորութիւններից հարկաւոր է աւելացնել և երկուսը՝ դա հերթապահութիւնն է—նախ՝ գպրոցի շինութեան մէջ մինչև դասերի սկիզբը և դասերից յետոյ՝ կարգ պահպանելու համար և երկրորդ՝ դրասանից աշակերտներին գրքեր տալու ժամանակ: Ի՛ հարկէ այդ պարտաւորութիւնները կարող են կատարել և առանձին մարդիկ:

Գործը աւելի լաւ տանելու համար ուսուցիչներին, անկասկած, հարկաւոր է անգաղար լրացնել իրանց կրթութիւնը՝ ինչպէս ընդհանուր, նոյնպէս և մասնագիտական մանկաւարժական: Այդ տեղից էլ ծագում է պահանջ՝ ունենալ կիրակնօրեայ գպրոցներին կից ուսուցչական գրադարաններ:

Բացի դուս մանկավարժական պարապմունքից, կիրակնօրեայ գպրոցը ունի բաւականաչափ անտեսական գործեր: Այդ գործերը, ի հարկէ, կարելի է մասնադրել ուսուցիչների մէջ, բայց կարելի է յանձնել և այնպիսիներին, որոնք մասնակարժական գործին մասնակցութիւն չունեն: Գպրոցի տընտեսութիւնը պիտի շատ գգոյշ և խնամքով տարւի, որ գպրո-

ցի համար ձեռք բերած իրեղէնները երկար ժամանակ գիմանան, որ շուտով չ'աւերեն: Խարկովի կիրակնօրեայ իզական դպրոցը՝ իր երկարամեայ փորձերից եկել է այն համոզման, որ հարկաւոր է դրա համար խիստ ճշտապահութիւն: Անաթէ ինչպէս է այնտեղ գործը դրւած գասագրքերի ու դասականիման պիտոյքների գործածութեան վերաբերմամբ: Ամեն մի խմբի համար կայ կարտօնից շինած արկղ և նրա մէջ դարձած են գասականիման պիտոյքներ, որոնցից օգտուում է այդ խումբը և—տետրակ ուսուցչի համար, որի մէջ ուսուցիչը համառօտակի նշանակում է իր պարագած գասը: Արկղի ծածկոցի վերայ դրոյից տպած է ուսուցչի ազգանունը, որին պատկանում է այդ խումբը, իսկ ծածկոցի ներսի կողմից, արկղի մէջ, եղած իրեղէնների ցուցակը և բանակութիւնը: Պարագմունքից յետոյ ուսուցիչը ժողովում է իրեղէնները արկղի մէջ և դնում պահարանում: Տնտեսական մասի վարիչը իւրաքանչիւր շաբաթ օր ստուգում է բոլոր արկղները և մի բան պակասած ժամանակ յայտնում է ժողովին: Բոլոր գիտողական և դասաւանդման պիտոյքները գտնուում են թանգարանում ի գիտողութիւն տնտեսական մասի կառավարչի, որը և հարկաւոր գէպրում տալիս է պիտոյքներ արկղների համար: Բայց կան շատ ու շատ այնպիսի ուսումնական իրեղէններ, որոնք չեն մտնում արկղների մէջ, այլ միայն վերցնում են թանգարանից գասերին օգտելու համար: Զարմանալի չէ, որ այդ սիտեմայով 600-ից աւելի աշակերտուհիների մօտ տարւայ ընթացքում շատ չնչին բան է կորչում:

Հարկաւոր է հոգալ և աշակերտների առողջութեան մասին և հրաւիրել բարձր, որ ամեն կերակի այցելէ դպրոցը: Կատկած չ'կայ, որ ամեն մի քաղաքում կ'գտնուի բժիշկ, որ կ'համաձայնի ձրիաբար ընդունել իր վերայ այդ պարտականութիւնը:

Գպրոցի կառավարութիւնը, նրա ամբողջ վարչական կարգը ամբողջապէս պիտի հիմնւած լինի դպրոցական գոր-

ծին մասնակիցների ընդհանուր կամքի ցանկութեան վերայ: Եւ որովհետեւ ամենքը տալիս են գործին իրանց աշխատանքը միատեսակ և ձրիաբար՝ բացառապէս գէպի գործը ունեցած սիրուց, ուստի դպրոցում չ'պէտք է և չի կարող լինել ոչ իշխանաւոր և ոչ ստորագրեալ. ոչ մեծ և ոչ փոքր: Դա գործի յաջողութեան ամենագլխաւոր պայմանն է, ըստ որում այդ պայմանով միայն իւրաքանչիւր մասնակցողը լիակատար և իրարու հաւասար իրաւունքի գիտակցութեամբ՝ ամենքը իրանց բոլոր սյժերը կրտան գործին և չեն սառչիլ նրանից: Ինչ որ անում է դպրոցում՝ պիտի հանդիսանայ իբրև արտայայտութիւն ոչ թէ մէկի, այլ բոլոր մասնակցողների կամքի: Այդպէս էլ նա կատարւում է գոյութիւն ունեցող կիրակնօրեայ դպրոցներից շատերում:

Մասնակցողների ընկերակցական կամքի օրգանը հանգիստանում է նրանց պարբերական ժողովները, որոնք գումարւում են շաբաթը, կամ երկու շաբաթը և կամ ամիսը մէկ անգամ՝ ըստ պահանջի: Այդ ժողովներում կարգացում են հաշիւն եր, բնականաւորում են դպրոցական կեանքում ծագող հարցեր, լինում են առաջարկութիւններ ընդունւած կարգերը փոփոխելու կամ բարեփոխելու. կարգացում են մատենախօսութիւններ կամ բարեփոխելու. կարգացում են մատենախօսութիւններ մանկավարժական հարցերի մասին: Ժողովներում նկատում են և իսկոյն հեռացնում գպրոցի գործնէութեան այս կամ այն պակասաւոր կողմը: Այստեղ պարզւում է ամեն մի թիւրամացութիւն, որ ծագում է դպրոցական կեանքում. այստեղ գործին մասնակցողները կարելիութիւն են ստանում միշտ գտնել իրանց դերում. այստեղ կատարւում է մտքերի փոխանակութիւն մանկավարժական հարցերի վերաբերմամբ: Վերջապէս այդ ժողովները չեն կարող չ'ունենալ զգալի ազդեցութիւն և դպրոցի մասնակիցների մտաւոր հորիզոնը լայնացնելու գործում: Ա.Ձ հասարակ դպրոցական ժողովները մեծ դեր են

խազում գարոցական կեանքում հանդիսանալով իբրև կոնտրոլ նրա գործնէութեան վերայ: Ժողովի բոլոր վճիռները ընդունում են ձայների առաւելութեամբ և պարտաւորեցուցիչ են բոլոր մասնակցողների համար: Յատուկ հարցերի մանրամասն մշակութեան համար ժողովները կարող են կազմել յատուկ մասնաժողովներ, այդպէս օրինակ՝ կարող են լինել գրադարանական մասնաժողովներ, աշակերտական և ուսուցչական գրադարաններ կազմելու կամ ճոխացնելու համար, մասնաժողովներ այս կամ այն առարկայի պարագմունքի ծրագրի մշակութեան համար և այլն:

Բացի մանկավարժական ժողովներից, այստեղ կարող են լինել և կողմնակի մարդիկ, գալրոցի բարեկամներ, որոնք կարող են օգտակար լինել յարուցած խնդիրների քննադատութեան ժամանակ:

Չափազանց կարևոր է, որ բոլոր մասնակցողները և զըզրոցը, ընդհանրապէս, կազմեն ճիշտ և մանրամասն հաշիւ իրանց գործնէութեան—ինչպէս վիճակագրական, նոյնպէս և նկարագրական: Այդ տեսակ հաշիւութիւնից կարելի է ամեն մի րոպէ պարզ գաղափար ունենալ գալրոցի իսկական գրութեան մասին, նրա արժանաւորութիւններէ և թերութիւնների մասին, եղած բարւոքումների և դարձիցի տւած արդիւնքների մասին:

Բացի գալրոցական գործին մասնակցողներից՝ (ամեն մէկը իր բաժնի) հաշիւութիւնը պիտի վարէ դարձեալ առանձին մարդ, նա՝ որ վարում է բոլոր գալրոցի հաշիւը:

Աշակերտների ընդունելութեան ժամանակ պիտի ժողովել տեղեկութիւններ, որ կարող են տալ գաղափար աշակերտների կազմի մասին: Այդ տեղեկութիւնների մէջ պիտի մտնեն՝ անուն, հայրանուն, ազգանուն, հասակը, ընտանեկան վիճակը (ամուրի կամ ամուսնացած, ամուսնացած կամ մարդու գնացած, այրի կին կամ այրի մարդ), գասակարգը, դասնութիւնն գրագմունքը (եթէ իրանք չունեն այն ժամանակ ծնողների

պարագմունքը), պատրաստութեան աստիճանը (եթէ սովորել է—սրտեղ) և հասցէն: Այդ տեղեկութիւնները ամենից յարմար է մտցնել այցրարտի մէջ իւրաքանչիւր աշակերտի համար: Այդ տեղեկութիւնները յետոյ այցրարտից փոխադրում են առանձին գրքի մէջ, որտեղ նշանակում են նմանապէս, թէ սր խմբի մէջ է մտել նոր ընդունածը:

Այնուհետև պիտի ճշտապահութեամբ նշանակել աշակերտների բացակայութիւնները դասերից. նշանակել կարող է ճշտութեամբ ամեն մի ուսուցիչ էր խմբում: Այդ իսկ ուսուցիչներից ամեն մէկը պիտի նշանակի իր խմբի աշակերտների վերաբերմամբ տեղեկութիւններ նրանց յառաջադիմութեան և անհատական առանձնայատկութիւնների մասին: Յետոյ նրանք պիտի նշանակեն ամեն մէկը իր խմբում անցած նիւթերը:

Հաշիւների վարիչը իւրաքանչիւր շաբաթ կազմում է հաշիւ բոլորի մասին, ինչ որ եղել է գալրոցում—գալրոց յաճախող աշակերտների քանակութեան և նոր մտնողների մասին, աշակերտական խմբերի փոփոխութիւնների մասին, գալրոցի մէջ ընդունւած նոր անդամների մասին, գրատնից գուրս թողած գրքերի մասին, գրադարան և թանգարան նոր մտած գրքերի և ուսումնական առարկաների մասին և նոր մտած գրքերի և ուսումնական առարկաների մասին և այլն: Այնուհետև այդ շաբաթական հաշիւներից և ուսուցիչների ամսական հաշիւների հիման վերայ մի և նոյն անձն կազմում է ամսական հաշիւ գալրոցի գրութեան մասին:

Որովհետև աշակերտական գրադարանը կիրակնօրեայ գալրոցներում ահազին կրթական նշանակութիւն ունի, ուստի գրադարանական հաշիւը պիտի տարւի նոյնպէս ճշտապահութեամբ, ինչպէս և գալրոցականը: Գրադարանի հաշիւութեան համար կարելի է առաջարկել Լոարկովի գալրոցի վրադարանական մատեանի յարմար ձևը՝ մի քանի անհրաժեշտ յաւելածներով: Այդ մատեանի մէջ ամեն մի աշակերտի կամ աշակերտուհու համար թողնում են առանձին թերթ, որի

վերայ հէնց վերեւից նշանակուում է աշակերտի անունն, հայրանունն և ազգանունն, հասակը, խումբը, որին պատկանում է, և բնակչութեան տեղը. իսկ յետոյ գալիս են տողամէջ սիւնեակներ, որտեղ նշանակուում է ամիօրը, թիւը տւած գրքերի, երբ է վերագարձրել և ինչպէս, ու կարգացածի հետեանքները:

Սմտական հաշիւների և գրատան հաշեւաւթեան հիման վերայ կազմուում է տարեկան տեղեկագիրը գալրոցի մասին:

Գալով այժմ այն հարցին, թէ ինչ ցանկալի կազմակերպութիւն պիտի տալ կիրականօրեայ գիւղական գալրոցին, մենք, տարաբախտաբար, չենք կարող օգտւել այն փորձերից, որ կատարուում են քաղաքներում: Աւրիշ է, ինչպէս տեսանք, կազմակերպել քաղաքում կերականօրեայ գալրոց, որտեղ կարելի է գտնել գասատու սթեր և որտեղ երբեմն նրանց թիւը հասնում է 80-ի, մինչև անգամ 100-ի, որտեղ, բացի մշտական ուսուցիչներից, կան էլի պահեստի ուսուցիչներ, որոնք դրադւած են գրատնից գիրք տալով և գիրք ստանալով կամ վարում են գալրոցի վիճակագրութիւնը: Այնտեղ, ինչպէս տեսանք վերեւում, առանձին կարիք չկայ սահմանափակելու նոր մտնող աշակերտների ընդունելութիւնը որոշ ժամանակով և յայտնի պատրաստութեամբ: Այնտեղ շատ անգամ աշակերտները ընդունուում են ամբողջ տարւայ ընթացքում և մի և նոյն ժամանակ բազմատեսակ գիտութիւններով—բոլորովին անգրագէտներից սկսած մինչև քաղաքային գալրոցը աւարտած աշակերտները: Այն հանգամանքը, որ գալրոցը պիտի բաժանուի շատ խմբերի՝ ըստ հասակի և զարգացման աստիճանի, այնտեղ չունի առանձին գմւարութիւն, որովհետև ուսուցիչներ կարող են ճարել բաւականաչափ, որ ամեն մի խմբի հետ պարագէտ առանձին ուսուցիչ:

Բոլորովին ուրիշ է գիւղական կիրականօրեայ գալրոցը, որտեղ ամբողջ գասատութիւնը, գրատնից գրքեր տալը և

ընդունելը, մի խօսքով գալրոցի բոլոր հոգսը, եթէ նա միգասեան է, բնկածէմէկ ուսուցչի վերայ, որը տալիս է կիրականօրեայ գալրոցին իր միակ հանգստեան օրը ծանր աշխատանքից յետոյ, ընթացո շաբաթւայ իսկ եթէ գալրոցը երկրասեան է, այն ժամանակ այդ հոգսը ընկնում է երկու ուսուցչի վերայ:

Որպէս զի այդ պայմաններում գալրոցը յառաջադիմութիւն ցոյց տայ, չ'պիտի թոյլ տալ նրանում, գտնէ սկիզբներում, ոչ մի բաժանումն խմբերի, որպէս զի աշակերտները բոլոր ժամանակ գտնեն ուսուցչի անմիջական ազդեցութեան տակ, որ վերջինս ստիպւած չ'լինի աշակերտների մի մասը թողնել առանց ղեկավարի, երբ ինքն պարագում է միւսի հետ: Գալրոցի այդ տեսակ կազմակերպութիւնը կարող է գլուխ գալ այն ժամանակ միայն, եթէ անպատճառ կատարուի երկու պայման՝ 1) եթէ միաժամանակ կ'մտնեն գալրոց բոլոր ցանկացողները և 2) եթէ ամենքը գրեթէ միատեսակ պատրաստւած կ'լինեն: Որպէս զի աշակերտները միաժամանակ ընդունուեն՝ գալրոց կազմակերպողները պարտաւոր են, զեռ մինչև պարագմունքներ սկսելը, որոնել հասակաւորներին և գեռա-հասներին, որոնք գալրոցի պահանջներին բաւականութիւն կ'տան, շրջել բոլոր գիւղական խրճիթները, բանակցել իւրաքանչիւրի հետ, բացատրել գալրոցի նպատակը և նրա պահանջները, գուցէ հարկաւոր լինի ամանց համոզել: Որպէս զի խուսափենք խմբերից, անկարելի է բանալ գիւղում մէկ կամ երկու ուսուցչով այնպիսի գալրոց, որպիսին բացուում է քաղաքում: Հարկաւոր է ամեն մի օրոշած տեղի համար ընտրել կիրականօրեայ գալրոցի տիպերից մէկը, որոնք համապատասխանում են տարրական գալրոցի երեք բաժանմունքին՝ ա) կիրականօրեայ կամ երեսոյի ստորին կարգի գալրոց բոլորովին անգրագէտ հասակաւորների համար, բ) բարձր կրկնողական գալրոց հասակաւորների համար, որոնք ատարտել են գիւղական—ծխական գալրոց կամ ունեն նոյնանման պատրաստութիւն և գ) միջին կրկնողական կիրականօրեայ գալրոց

նրանց համար, որոնք հեռացել են դպրոցից չտարտած կամ սրտնք ունեն հաւատար պատրաստութիւն: Յիշեալ դպրոցներից մէկը ընտրելով, կարևոր է խիստ ստանանափակել աշակերտներին ընդունելութիւնը և ընդունել բացառապէս որոշ պատրաստութեամբ աշակերտներ:

Այդ պայմանների մէջ առաջին տիպի դպրոցը, այսինքն կիրակնօրեայ կամ երեկոյի ստորին կարգի դպրոցը, բուլդովին անդրադէտ հասակաւորների համար մեծ ծաւալ կ'ստանայ և աճալ թէ ինչու: Մեր ծխական դպրոցները ամենրի համար չեն: Մենք գեռ շատ պիտի աշխատենք, որ հասնենք բնդհանուր ուսման: Գրեթէ ամեն տեղ հասակաւոր և զեռահաս անդրադէտների թիւը այնքան շատ է, որ այդ տեսակ դպրոցի համար աշակերտների պակասութիւն չի կարող լինել: Եթէ մենք կարողացանք կարճ միջոցում իրագործել բնդհանուր ուսումն, գեռ էլի կ'մնայ հայ ազգաբնակչութեան մեծագոյն մասը, որ անցրել է դպրոցական հասակը, ապա ուրեմն զրկւած է 'նորմալ դպրոցներից օգուելու հնարաւորութիւնից: Բայց եթէ մինչև անգամ գործի նորութեան, ժողովրդի անշարժութեան և տարածւած նախադաշարմունքի պատճառով, թէ՛ իբր ամօթ է չափահասին ուսանելը, իբր թէ հասակաւորը չի կարող իւրացնել գրապիտութիւնը, առաջի տարին սակաւ լինի աշակերտների թիւը, այնու ամենայնիւ շնորհիւ ուսուցչի եռանդի և ջանասիրութեան ու դպրոցի յառաջադիմութեան, շուտով կ'վերանայ ժողովրդի անվստահութիւնը դէպի դպրոցը, իսկ երկրորդ տարին գրաւորը իբր կ'լինի աշակերտներով:

Եթէ առաջին կիրակի օրերը ուսուցիչը կ'ուսուցանէ բացառապէս զրեւ — կարգալր (թւարանութիւնը այբուբենից յետոյ), չափահաս աշակերտները, այժմեան դաստասութեան եզանակներով 6—8 կիրակիից յետոյ, ինչպէս փորձերը ցոյց են տալիս, կարող կ'լինեն ամեն մի խօսք վերլուծել հնչիւնների և ընդհակառակն հնչիւններից կազմել բառեր,

կարգաւ ցանկացած դիրքը, դրել ցանկացած բառը և վերցնել գիրը գրատենից համապատասխան իրենց գիտութեան: Այդ տեսակ դպրոցի կուրսը մէկ ուսուցչով պիտի լինի միամեայ, որովհետե հակառակ դէպքում այդ դպրոցը երկրորդ տարին կ'բաժանւի խմբերի:

Յամենայն դէպս, եթէ անկարելի եզաւ խուռափել խմբեր կազմելուց, այսինքն եթէ գիւղական կիրակնօրեայ դպրոց կ'մտնեն գրադէտներ, կիսագրագէտներ և բողբոլին անգրագէտներ և այդպիսով դպրոցում կ'կազմի առ նւազն երեք բաժանմունք՝ բարձր, միջին և ստորին, այն ժամանակ պ'ըրաւ մունքները կարելի է տանել երկու տեսակ:

1) Բարձր բաժանման հետ պարապում է ինքը ուսուցիչը. միջին բաժանման հետ — բարձր բաժանման ամենալաւ աշակերտներից մէկը և ինքն հերթով, կամ գլխաւորապէս ամենարնգունակ աշակերտները հերթով. իսկ ուսուցիչը բաժանման հետ — ուսուցչի օգնականը, որին ընտրում է ինքն իր նախկին աշակերտներից, աշխատելով որ շարաթիւայ ընթացքում կրկնէ այն, ինչ որ նա կորցրել է կիրակնօրեայ դպրոցում:

2) Ուսուցիչը պարապելով մէկ բաժանման հետ, միւս երկուսին տալիս է զրաւոր աշխատանք:

Ճշմարիտ է, ուսուցիչը մի և նոյն դժուարութիւնների հանդիպում է նորմալ դպրոցում, բայց այտակայ անյարմարութիւնները ոչնչանում են կուրսի երկարաժամանակեայ տեսլութեամբ և ուսման օրերի շատութեամբ: Բոլորովին որիճ բան է ներկայացնում կիրակնօրեայ դպրոցը: Այտակայ ուսուցիչը իր տրամադրութեան տակ ունի տարւայ ընթացքում 25—30 կիրակի կամ 100—120 ժամ պարապմունք: Եթէ դուրս հանենք բարոյապիտութեան դասերը, այն ժամանակ ուսուցչի բաժնին կ'մնայ 75—90 ժամ: Գրանից իւրաքանչիւր խմբին կրկնի անմիջակուն պարապմունք 25—30 ժամ, իսկ մնացած բոլոր ժամանակը (50—60 ժամ) ամեն մէկ

խումբը կ'մնայ ուսուցչի անմիջական ազդեցութիւնից դուրս։
 Նա կարող է պարապել միմայն ինքնուրոյն աշխատանքով,
 առանց կողմնակի օգնութեան։ Բաժանելով դասերի թիւը
 (25 - 35) առարկաների թիւի համար (7 - 8), մենք կ'տես-
 նենք, որ ուսուցիչը նւիրում է ամեն մի առարկային խրա-
 քանչիւր խմբում միջին թիւով 3 - 4 ժամ յընթացս մի տար-
 ւայ։ Արքան էլ ուսուցիչը հմուտ լինի, որքան էլ աշակերտ-
 ները աշխատասէր լինեն և ընդունակ, բայց և այնպէս,
 յընթացս մի քանի ժամ պարապմունքի մի տարւայ մէջ՝ չի
 կարող ուսուցիչը սովորեցնել մի խումբ անգրագէտների
 գրել—կարդալ, թւարանութիւն, աւարտածներին պատմու-
 թիւն, աշխարհագրութիւն, բնագատմութիւն, գիւղատնտե-
 սութիւն և այլն։ Իսկպէս դժւարութիւնները աւելի զգալի
 կ'լինեն, եթէ (որ հաւանական է) աշակերտների մի յայտնի
 0/0 դասեր բաց կ'թողնեն։

Բանալ գալուցը այնպէս, որ նրա մէջ չ'լինեն խմբեր,
 դա կ'նշանակէ երեք անգամ աւելացնել ուսուցչի գասերի
 թիւը, որ բոլոր ժամանակ աշակերտները մնան ուսուցչի
 անմիջական ազդեցութեան տակ։

Ի՛հարկէ, եթէ տեղական պայմանները և գրամական
 միջոցները ներկին, աւելի արգիւնաւոր կ'լինէր բանալ գիւղե-
 րում առաջին տիպի կիրակնօրեայի տեղ երեկոյի գալուցներ։
 Գլխաւոր դժւարութիւնը կայանում է նրանում, որ տեղական
 ծխական գալուցի ուսուցիչը մէն մէնակ անկարող է կառավարել
 երկու գալուց՝ առաւօտեան և երեկոյան. այն ժամանակ կա-
 րիք է զգացում հրախրել առանձին ուսուցիչ, առանձին ուժերով։
 Եթէ ընդունենք նրան իբրև առանձին անկախ գալուց, այն ժա-
 մանակ աշակերտների թիւը նրա մէջ զոյակաս չի լինի, քան նորմալ
 գալուցում։ Այդ տեսակ գալուցում ամեն մի աշակերտի ուսու-
 մըն աւելի արժան կ'նստի, քան թէ նորմալ գալուցում, բոտ
 որում կարիք չի լինի առանձին ծախրերի՝ տան վարձի, ծա-
 ռայի, գաստանդման պիտոյրների, տեղան—նստարանների

և այլն։ Այդ տեսակ գալուցների մեծ կարիք են զգում և
 հասակաւորները, որոնք չ'գիտեն կարգալ—գրել և դեռահաս-
 ները, որոնք աւարտել են տարրական գալուցը։ Եթէ երեկոյի
 գալուցում բաւականանանք միմիայն մէկ խմբով, այն ժա-
 մանակ 1) ա.դ տեսակ գալուցը յամենայն պէս շատ տեղերում
 կարող է ունենալ այնքան աշակերտ, որ արդարացնէ նրա վերայ
 կարած բոլոր ծախրերը և 2) նրա յառաջադիմութիւնը լիա-
 պէս ապահոված կ'լինի, որովհետև նա բազկացած կ'լինի
 միմիայն մէկ և հազիւ երկու բաժիններից։ Բայց կարելի է
 այդ տեսակ գալուց կազմել երկու խմբերից՝ և մէկ ուսուցչով,
 ընդունելով բոլորովին անգրագէտ հասակաւորներ ու ծխական
 զբաղուց աւարտածներ և միացնելով խմբերի երկու տիպի գալուցները։

Ինչ տեսակ էլ ուսուցիչը կարգաւորելու լինի իր պա-
 րագմունքները այդ պայմաններում—կարապէս նա արդեօք
 անընդհատ յընթացս մի որոշ ժամանակի անգրագէտ խմբի
 հետ, մինչև որ այբուբենը կ'անցնի հիմնաւորապէս և պա-
 այնուհետև միայն կ'բանայ գալուցը աւարտածների համար՝
 կազմելով գրանցից բարձր բաժանմունք. նա կ'պարապէ արդեօք
 շարաթական 3-4 օր շարունակ սկսողների հետ, իսկ
 միւս 3-4 օրը բարձր բաժանմուն հետ, կամ օրումէջ, որ-
 պէս դի ուսուցիչը միաժամանակ պարապած չ'լինի երկու
 խմբի հետ, յամենայն պէս աշակերտների յառաջադիմութիւնը
 այնքան ակնյայտնի կ'լինի, որ ամենակարճ միջոցում ժողո-
 վրդի համակրութիւնը երեկոյի գալուցի կողմը կ'անցնի։

Կիրակնօրեայ կամ երեկոյի գալուցներ աւելի ևս կարևոր
 են գալուցիկան հասակին առած օրիորդների համար, որովհե-
 տև մեր հայ կանանց սեռի մէջ տեղի շատ անգրագէտների
 կան, քան տղամարդկանց մէջ։ Հազիւ թէ կարիք կայ ապա-
 ցուցանելու, որ եթէ գալուցը և լաւ գիւրը կարևոր են
 տղամարդի համար, աւելի ևս դա կարևորէ կանանց համար,
 որովհետև կնոջից է կախած մեր ազգայ սերունդների
 կրթութիւնը և զարգացումն, և մի որոշ աստիճանով ժողո-

վրդի բարքը: Այդ բուշորից յետոյ պարզ է, որ այդ տեսակ տեղերում հարկաւոր է առաւելապէս ուշադրութիւն դարձնել, որ բացեն կիրակնօրեայ կամ երեկոյի գպրոցներ ազջիկ ների համար:

Առաւել ևս կարևոր է երկրորդ տիպի կրկնօրեական գպրոցի կազմակերպութիւնը տարրական ծխական գպրոցի գասնթացքը աւարտածների համար: Այդ տիպի գպրոցը կարող է օգտաւէտ լինել և յաջողութիւն ունենալ ոչ ամեն տեղ:

Ո՛չ ամեն գիւղում կգտնուի բաւարար թւով չափահասներ՝ արդէն աւարտած տարրական—ծխական գպրոցը և ցանկացողներ ուսումն շարունակելու: Նոյնպէս ևս ամեն գիւղում կգտնուի ուսուցիչ՝ ընդունակ վարելու այդպիսի գպրոց, որ պահանջում է նրանից, բացի տիրինիքովեան եզանակներէ, այնպիսի արգաստումն և այնպիսի դիտութիւն, առանց սրի նա դեռ կարող է բաւականանալ ամենօրեայ մանկական գրպրոցում և առաջին տիպի սկզբնական կիրակնօրեայ գպրոցում: Այստեղ նա պիտի ընթերցանութեան, և բացատրութիւնների միջոցով հագորդէ տեղեկութիւններ իր հայրենիքի ներկայի և անցեալի մասին, բնութեան մասին, գիւղատնտեսութեան մասին, դատաւին կամ համայնքին վերաբերող օրէնքների մասին և այլն, պիտի գոհացուստ տայ մարդկանց գործնական հարցերին՝ արդէն գինւած կեանքի փորձերով: Այն, ինչ որ հետաքրքրում է մանուկներին գտերի ժամանակ, կարող է բարձրորին չբաւակացնել չափահասներին: Բայց մի և նոյն ժամանակ բարձր կրկնօրեական գպրոցը ոչ պակաս կարևոր է, քան առաջին տիպի գպրոցը, սրովհետև մեր ծխական գպրոցի կուրսը կարճ է և երեխաները թողնում են գպրոցը 12 տարեկան հասակում, այսինքն այն ժամանակ, երբ նրանց սպասում են բազմաթիւ վտանգներ, երբ նրանց ամեն ինչ գայթակղում է, երբ նրանք այնքան դեռ երիտասարդ են, որ ամեն մի փշացած բնկեր, ամեն մի վատ

օրինակը ազդում է նրանց վրայ և նրանք չեն գտնում ոչ մի տեղ հարկաւոր պաշտպանութիւն, ոչ ընկերի և ոչ նրա շրջապատով նկիրթ շրջանում:

Պարզ չէ արդեօք, որ գիւղացուն լուսաւորելու խնդիրը ներկայ ժամանակումս ունի աւելի մեծ կարևորութիւն, քան թէ մի 20—30 տարի սրանից առաջ: Տարրական մանկական գպրոց կայ գիւղում. եթէ նա չկայ այսօր, վաղը կ'լինի: Եզածն ել գոյութիւն ունի ոչ բոլոր գպրոցահասակ մանուկների համար և նա դեռ բոլորը չէ մարդուս լուսաւորելու գործում: Դա միայն հիմն է, որը վերայ պիտի կառուցվի ամբողջ շինութիւնը:

Կրկնօրեական գպրոցը գիւղում հանգիստանում է սկզբնական կրթութեան գործի պսակը: Նա ունի նպատակ դարգացնելու, կիսադրագէտ գիւղացուն, որին մատչելի լինի ամեն մի պարզ և հասկանալի լեզուով գրած գիրք այլ և այլ բովանդակութեամբ՝ կրօնական, պատմական, աշխարհագրական, բնագիտական, գիւղատնտեսական, առողջապահական, օրէնսդրական և այլն: Այդ տեսակ գպրոցի աշակերտները օրէնհանրապէս լինում են երիտասարդներ՝ այնպիսի մի հաւանականութեամբ, որը շատ անգամ սրտշում է մարդուս Դա այն մօմենտն է, որը շատ անգամ սրտշում է մարդուս ապագայ կեանքի ինչ լինելը: Ահա թէ ինչու առաւելապէս կարևոր են բարձր կրկնօրեական գպրոցները այն տեղերում, որտեղ ուսուցիչները լրջօրէն պատրաստուած և զարգացած մարդիկ են: Գպրոցի յաջողութիւնը այդ պայմանում ապահովւած կ'լինի և նա շուտով դէպի ինքն կզբաւի հասարակութեան համակրանքը:

Իսկ եթէ տեղական ուսուցիչը անձեռնհաս եղաւ գպրոցի աշակերտներին սրտ ծրագրով առաջնորդելու գործում կամ շցանկացաւ այս կամ այն պատճառով, այն ժամանակ այդ նպատակի համար՝ կարելի է հրաւիրել աւելի զարգացած

ցածները և պատրաստածները, և ահա թէ ինչպէս: Եթէ մի գաւառում ունեցանք, դիցուք, 20 դպրոց, կարելի է հրաւիրել ոչ թէ 20, այլ միայն 2 ուսուցիչ: Եթէ 40 տարոց կայ—4 ուսուցիչ, սրտնք պարագելով ամեն մի դպրոցում 2 ամիս՝ յըն թացս 3 տարւայ կըրջեն դպրոց ունեցող բոլոր գիւղերը և կ'իրկնեն կուրսը:

Կարելի է կազմել շարժական կրկնողական դպրոցներ, սրտնք մ'ենալով ամեն մի գիւղում մի ամբողջ ձմեռ՝ կպարապէին գաղնթացի կրկնողութեամբ լի օրերին, ճաշից յետոյ, դպրոցական շինութեան մէջ և կօգտուին նրա գասաւանդման պիտոյքներից: Այս նախադիժը աւելի յարմար է այն մտքով, որ այստեղ հիմնաւորապէս կանցնեն կուրսը և ուսման ժամանակի բաշխումն զանազան տեղերի համար արդարացի կլինի, այն ինչ առաջին նախադժոյ մի գիւղին բաժին կընկնի լաւ սեղօնը, միւսին անյարմարը ուսման համար: Այստեղից էլ հետևում է, որ այդպիսիներին հարկաւոր է լաւ վարձագրել՝ հոգալով նաև նրանց թէ ճանապարհածախքը և թէ բնակարանի վարձը:

Մեր գիւղերում չէք գտնի մասնագէտ գիւղատնտեսներ, բայց նրբան գրանք օգուտ կարող էին տալ գիւղերին իրանց գասախօսութիւններով: Գիւղատնտեսական յօգւածների ընթերցումն և գրանց առիթով լինելիք գրոցները առանձին կենդանութիւն կարող էին տալ կրկնողական դպրոցին, թէպէտ այդ գործի գեկավարը պիտի լինի գիւղական ուսուցիչը, որ մեծ մասամբ չունի գիւղատնտեսական կրթութիւն: Բայց որքան օգտուէտ կլինի այդ պարագումունքը, եթէ նրան վարէր մասնագէտ գիւղատնտես: Անկարելի այստեղ ոչինչ չկայ, եթէ տեղական կամ թեմական վարչութիւնը հրաւիրէ գիւղատնտեսներ, անկասկած աշակերտները սիրով կժողովին և լի օրերին: Մէկ շրջող գիւղատնտես ուսուցիչ կարող է շրջել ամբողջ գաւառը և այցելել մի քանի կրկնողական դպրոցներ: Այլ պակաս կարևոր գեր ունեն կատարելու գիւղերում առողջապահական գիտելիքները: Գործը աւելի յաջող կերթայ,

եթէ մեր բշխիկները յանձն տանեն իրանց վերայ ^{գործի} սկզբնաւորութիւնը:

Կարելի է հաստատել, որ կիրակնօրեայ դպրոցները աւելի կարևոր են գիւղերում, քան թէ մեծ քաղաքներում, որտեղ կան դպրոցներ, դրադարաններ, ժողովրդական բնթեքանութիւններ, պատկերահանդիսներ, մինչև անգամ թանգարաններ: Գրտնցից ոչ մէկը չ'կայ գիւղում, որտեղ գեռ թաւաւորում է տգիտութիւնը, անշարժութիւնը և սնտոխապաշտութիւնը: Կարելի է հաստատել, որ քանի հայ ինտելիգենցեան գործում է միմիայն կենտրոններում, կրթական հաստատութիւնների թիւը, ինչպիսի են կիրակնօրեայ դպրոցները, աննշան կ'լինի և որ այդ բանը կ'ստանայ բաւարոցները, աննշան կ'լինի և որ այդ բանը կ'ստանայ, երբ կանաչափ լայն զարգացումն միայն այն ժամանակ, երբ ծանրութեան կենտրոնը կ'փոխադրուի քաղաքից գիւղ: Բայց այդ բոլորը առ այժմ գուրս չէ գալիս բարի ցանկութիւնների շրջանից:

Առաւել գժւար կարելի է անվիճելի յառաջագիմութիւն սպասել միջին կրկնողական կիրակնօրեայ դպրոցից: Աշակերտների կազմն այդ դպրոցում աւելի բիշ յուսալի կ'լինի: Այդտեղ կ'լինեն ամենօրեայ դպրոցից դուրս եկած աշակերտներ՝ անտարբերութեան կամ անընդունակութեան պատճառով: Բոլոր աշակերտները այստեղ փոքրի շատէ դրագէտ են և այդ պատճառով գժւար կարելի է նրանց վարժեցնել գրել—կարդալու մէջ այնպիսի արագութեամբ, ինչպէս գա լինում է բոլորովին անգրագէտ աշակերտների հետ: Ընդհակառակն, միշտ գանգաղ, գրեթէ աննկատելի կերպով վարժուելը մեր նայական ընթերցանութեան մէջ՝ կ'արող է ներշնչել նրանց մէջ անստահութիւն գէլի դպրոցը: Կիսադրագէտները մեծ մասամբ բաւարար զարգացումն չունեն, բայց մի և նոյն ժամանակ մի կերպ կարգում են ու գրում և այդ բանը հիմք է տալիս նրանց համարել իրանց բաւականաչափ գիտակ և կարիք չեն զգում երկար ժամանակ ուսանելու:

ճանաչութիւնից յետոյ սկսում են կարգալ մատչելի գիրք, այն ժամանակ ընթերցանութեան և գրութեան դասերին միացնում են թւահամար՝ գլխաւորապէս առևտրական համարիչի վերայ: Ընթերցանութեան համար ընտրած յօդածներից և թւաբանական խնդիրներից սովորաբար բաց են թողնում այն ամենը, ինչ որ մանկական է և չունի լուրջ բնաւորութիւն, որովհետեւ այն, ինչ որ հետաքրքրում է երեխային, չի կարող հետաքրքրել և հաստիաւորներին:

Աւելի մեծ դժւարութիւններ ունի պարապմունքի կազմակերպութիւնը կրկնողական գալրոցում այն աշակերտների հետ, որոնք աւարտել են ծխական դպրոցը: Հէնց մենակ առարկաների թիւը՝ համեմատելով ուսումնարանական ժամերի բանակութեան հետ՝ կարող է ուսուցչին ծանր հոգսերի ու մտատանջութեան մէջ ձգել:

Այնտեղ ծրագրի մէջ, որ հաշւած է 25—30 կիրակի կամ 100—120 ժամ պարապմունք, կարող են մտնել այլ և այլ առարկաներ: Ճշմարիտ է, մերենայական ընթերցանութեան և գրութեան վերայ այստեղ առանձին ժամանակ չ'իջարէ կորցնել: Այդ բոլորը կարելի է անցնել յաջողութեամբ միւս առարկաները աւանդելու ժամանակ: Ճշմարիտ է և այն, որ հազարգամ տեղեկութիւնները կրկնելու համար պիտական դպրոցում կարելի է նպատակայարմար ձևով օգտուել աշակերտների տնային աշխատանքից: Սակայն մնում են շատ տարբեր առարկաներ, որոնց չի կարելի չ'նուիրել յայտնի ժամեր գատարանում անցնելու համար: Ընդն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ մէկ հատ ուսուցիչը՝ դարձնելով ուշադրութիւն մի քանիսի վերայ, միւս առարկաները՝ ժամանակի սղութեան պատճառով, թող կ'անցնի: Գիցուք աշակերտները ստացան բաւականաչափ գիտելիքներ՝ օրինակ պատմութիւնից, աշխարհագրութիւնից, բայց յիշողութեան մէջ չեն պահի սչինչ բնագիտութիւնից—և ընդհակառակն: Այդ անյարմարութիւններից խուսափելու համար մնում է մի

կըք — կրկնողական դպրոցի կուրսը բաժանել երկու տարւայ. առաջի տարին անցնել մի քանի առարկաներ, հետեւալ տարին — մնացեալը: Այն ժամանակ ամեն մի աշ կերտ շարունակ դպրոցում երկու տարի մնալով՝ կ'իրացնէ ամբողջ կուրսը: Կ'հարկէ երկու ուսուցիչ եղած ժամանակ գործը հեշտանում է և նիւթերի բաշխումն ուրիշ տեսակ կ'ընի, իսկ եւամեայ կուրս ունեցած ժամանակ — ուրիշ:

Այժմ տեսնենք թէ ուսուցիչը ինչպէս պիտի հետաքրքրէ չափահասներին, ինչպէս պիտի կազմակերպէ երկրորդ տիպի դպրոցի կուրսը, որ գրաւէ գէպի ինքը բաւականաչափ ունկնդիրներ և մի և նոյն ժամանակ ստացած տեղեկութիւնները հիմնաւորապէս անցնեն և իւրացրածները գիտակցարար ըմբռնեն:

Թողնելով մի կողմն բարոյագիտութեան դասերը, որ կարող է աւանդել տեղական բահանան, կամ հէնց ինքը ուսուցիչը, ամեն մի առարկայից (պատմութիւն, աշխարհագրութիւն, բնագիտութիւն, առողջապահութիւն, գիւղատնտեսութիւն և այլն) ուսուցիչը նախօրօք կազմում է նախապիմ՝ բաժանելով նրան մի քանի ընթերցումների: Ամեն մի առանձին ընթերցանութեան համար ընտրում է ձևերի տակ ունեցած գրքերից միմիայն այն, որի մէջ հետաքրքիր և մտաշէլից ամբողջութեամբ մտնելու արժանի է նախապէս և սակաւ զարգացածների և պատրաստածների համար: Կարգում է այդ օրւայ համար անընդունակների համար: Կարգում է նրան, եթէ կարելի է, ընդրած նիւթը, լուսաբանում է նրան, եթէ կարելի է, ընդարձակաբար, քաթեղներով, գործիքներով փորձեր կատարելով, պարզաբանելով առանձին տեղերը, աշխատելով յառաջ բերել ունկնդիրների կողմից հարցեր, տարակուսանքներ և բացատրել նրանց: Այդ բոլորը կարելի է յարմարեցնել և անկնդիրների ոտորին զարգացմանը: Յետոյ կարելի է ցանկացնել անկնդիրներին առաջարկել օգտուել դպրոցի գրապարանից կարգալու տանը տւած նիւթի վերայ այս կամ այն գիրքը կամ

ձեռնարկը: Բայց ես ոչ ոքի շինքին չէի բառնայ ոչ գիրք և ոչ աշխատանք: Այսպիսի մի աշխատանք յանձն առնողներին ես կ'յանձնարարէի ազբիւրները — ամեն մէկ ունկնդրին՝ բոտ նրա զարգացման, ընդունակութիւններին և հակումներին, ցոյց տալով բաժինները, գլուխները, մինչև անգամ, եթէ կարելի է, երեսները: Բաժանելով գրքերը և եթէ հարկաւոր լինի, գրքերից օգտելու մէջ հերթապահութիւն սահմանելով, ես կ'նշանակի միայն ցանկացողներին մի բանի թիւմաներ գրաւոր վարժութիւնների համար, թոյլ տալով ընտրելու նրանցից որը կ'ամենան և ցոյց տալով ազբիւրներ ամեն մէկի համար: Ամեն մէկը նրանցից կարող է վերցնել տւած թիւմաներից որս կ'ամենում է, բայց կարող է չ'վերցնել և ոչ մէկը և այնու ամենայնիւ չ'լսէ ոչ մի անբաւականութիւն: Եւ մի այդպիսի բնթերցանութեան համար ես գործ կ'աձէի 1/2 — 1 ժամ ժամանակ:

Յետևեալ ժամին ես կ'անցնէի դիցուք պատմութիւնից աշխարհագրութեանը, կամ բնագիտութիւնից գիւղատնտեսութեանը կամ առողջապահութեանը, դարձեալ ընտրելով ընթերցանութեան համար միմիայն հետաքրքիրը և ամենրի համար մատչելին, լրտարանելով նրան ամեն տեսակ օժանդակիչ առարկաներով, փարատելով ընթերցանութեան առիթով յարուցած կասկածները: Երրորդ դասին ես կ'կարգայի որ և է նիւթ մեր գրականական երկերից՝ յարմարեցրած յետամնաց աշակերտներին և ապա, նայելով կարգացածի բովանդակութեանը, ես կ'յանձնարարէի գրքեր ցանկացողներին աւելի մտախիչ ծանօթանալու բնթերցանութեան նիւթին, կ'առաջարկէի մէկ կամ մի բանի թիւմա գրաւոր աշխատութեան համար, իսկ յաջորդ կիրակի, վերջի դասին կ'անցնէի գրուցատրութեան՝ աշակերտների գրաւոր աշխատանքների առիթով՝ այս կամ այն առարկայից, արձակելով դպրոցից նրանց, որոնք աշխատութիւն չեն ներկայացրել և չեն ցանկանում գրուցատրութիւններին ներկայ լինել: Շտրադրութիւն-

ները քննելու ժամանակ ես կ'իշխեցնէի աշակերտներին քերականութեան այս կամ այն կանոնը և ոճը, ցոյց կտայի սխալները և կ'յանձնարարէի թէ ինչ պետի կարգան: Թւականութեան վարժութիւնները քննելու ժամանակ՝ ես կտայի կարևոր բացատրութիւններ և վերջում կ'առաջարկէի ցանկացողներին նոր աշխատանք, նոր խնդիրներ և այլն:

Աշխատանքները քննելու ու վնահատելու ժամանակ՝ աշակերտները իրենք պետի ցոյց տան կենդանի մասնակցութիւն: Գասատութեան այդ եղանակի օգուտները կրկնողական դպրոցներում պարզ են: Գործի այդ գրութիւնը կ'գրաւէ գէպի դպրոց շատ ունկնդիրներ և նրանցից ամեն մէկին կ'տայ աշխատութեան ունկնդիրներ և նրանցից ամեն մէկին կ'տայ աշխատութեան մասնակի: Այդ տեսակ ընթերցումները ունկնդիրներից ամանց կ'հետաքրքրեն իրանց բովանդակութեամբ, կ'չարժեն նրանց կ'հարգեն, կ'հարգեն մի բանի օգտաւէտ, թէպէտ գուցե մակերևութային, տեղեկութիւններ. միւսներին այդ ընդթերցումները թափանցել կտան այդ առարկայի խոր իմաստը, կտարբերեն աշխատել նրանց վերայ ինքնուրոյն կերպով և փոքր թիւ շատ կ'ծանօթանան առարկայի իւրոցման եղանակին: Այնու ամենայնիւ և ունկնդիրներն առաջին կիսի համար ընթերցումները կարող են ունենալ մի և նոյն հետևանքը, բայց միայն ապագայում: Ուրեմն այդ կազմակերպութիւնը այստեղ ընթերցանութեան նիւթը կարող է կազմել ինքնուրուցիչը: Իւրաքանչիւր առանձին կէտ կարող է մասնաբաժնի փոխանակութիւն լինի, առաւել ևս նրանով, որ ուսարբերի փոխանակութիւն լինի, առաւել ևս նրանով, որ ուսարբերի մի մասը գտնէ կամաւորապէս կ'կատարի տւածը, կ'կարգայ յանձնարարած գրքերը, կ'նրկայացնի ինքնուրոյն շարադրութիւններ, կտայ գրաւոր պատասխաններ կարգացածի առիթով, կ'օգտուի ուսուցչի ցուցմունքներից և

պէտք է նկատել, որ մենք այդ կողմից մի տուանձին զանազանութիւն չենք գտնում կիրականօրեայ դպրոցների մէջ րազաքներում և գիւղերում: Եւ այստեղ և այնտեղ մեծ մասամբ մի և նոյն պահանջներն են աշակերտների կողմից և ապա ուրեմն մի և նոյն դասատուութեան առարկաները և գրէթէ մի և նոյն դասագրքերը ու ձեռնաօկները ու դասաւանդման պիտոյքները: Իսկ նրանց առանձնայատկութիւնների մասին, որ կախումն ունեն տեղական պայմաններից, մենք կխօսենք իր տեղում:

Նախ քան որոշել, թէ ինչ առարկաներ և ինչ չափով պիտի աւանդեն կիրականօրեայ դպրոցներում, կարևոր եմ համարում գնել ստորև այն հիմնական պահանջները, որոնց պիտի բաւականութիւն տայ իւրաքանչիւր դպրոց: Ահա այդ պահանջները:

Ա) Աւտուճան հասակաւորների համար պիտի լինի կրթող և դաստիարակող, այսինքն բացի օգտաւէտ գիտելիքներ հարդեղուց, պիտի զարգացնէ նրանց հոգեկան սյժերը և ընդունակութիւնները:

Բ) Աւտուցումն պիտի ենթարկւի մեթոդիւրական առողջամիտ կանոններին:

Գ) Աւտուցումն պիտի լինի գիտակցական:

Դ) Աւտուցումն պիտի լինի գննողական — գիտողական:

Ե) Դասատուութեան արագետող եղանակը պիտի լինի էվրիստիքական — զրուցադրական:

Զ) Դասատուութեան ժամանակ պիտի պահպանուի դպրոցական բոլոր կարգապահութիւնը:

Կարևոր առարկաներն ամեն մի գիւղական և քաղաքային կրկնեգական կիրականօրեայ դպրոցում գրանք են՝

1) *Կրօն*: Կրօնի գասերին կարելի է աւանդել ճշի երկրաւոր կեանքը, նրա առակները, նա ևս բարոյագիտութիւն:

2) *Պատմութիւն*: երկրորդ դասատուութեան առարկան, որ հետաքրքրութիւն կարող է պատճառել աշաքերտների

պատմական բովանդակութեամբ, յօղաճների մեկնողական ընթերցանութիւնն է: Եթէ այդ առարկայի կարևորութիւնը անհրաժեշտ է ճանաչած ամենօրեայ դպրոցներում, առաւել ևս պարտուորեցուցիչ պիտի լինի նա կրկնողական դպրոցում հասակաւորների համար, որոնք աւարտած են ծխական դպրոցը: Պատմութիւնը կիրականօրեայ դպրոցներում տալանգաւոր ուսուցչի ձեռին հետաքրքրութիւն կ'պատճառէ աշակերտներին: Լաւ արդիւնք ստանալու համար, կարևոր է պատմութեան գասերը լուսարանել նկարներով, պատմաձրներով և առաջարկելով աշակերտներին տանը շարագրել գասի բովանդակութիւնը՝ սկզբում նախօրօք պատրաստած հարցերի օգնութեամբ: Եթէ չկատարեն յիշեալ պայմանները, պատմութիւնը չի վրաւի գէպի ինքն աշակերտների ուշադրութիւնը:

Սյգ առարկայի դասատուութեան նախապիծը կարող է լինել բազմազան և կախած կ'լինի տեղական շատ պայմաններից, որոնցից վեաւորներն են աշակերտների զարգացումն և նրանց պատրաստութեան չափը դպրոց մտնելու ժամանակ, ուսուցիչների զարգացումը և հաշեացքների տարբերութիւնը և վերջապէս այդ առարկան աւանդելու համար ընդունած ձեռնարկների, դասագրքերի ու դասաւանդման պիտոյքների կաղմը և այլն:

Պատմական բովանդակութեամբ ընթերցումները սովորաբար այնպէս են տանում, որ նրանց մէջ կապ պահպանուի և մի և նոյն ժամանակ ամեն մի դաս մի ամբողջութիւն և կողմի: Կրկնողական դպրոցում ժամանակը այնքան կարճ է, կարկաւոր է առանձին հոգատարութիւն՝ ձեռք բերած գիտար կարկաւոր է առանձին համար նրանց ուղեղում: Սյգ նպատակի բերելը ամբողջելու համար նրանց ուղեղում: Սյգ նպատակով ուսուցիչը կապում է նոր հարցաւոր տեղեկութիւնները որդէն իւրացրածների հետ՝ մերթ որոնելով նմանութիւն և գա՛նաղանութիւն պատմական անձիւնների և երկոյթների բնաւորութիւնների մէջ, մերթ

ցոյց տալո՞ւ նրանց միջի պատճառական կապը, մերթ և մն-
մատեղով նախկին կեանքի երեկոյթները ժամանակակից կեան-
քի երեկոյթների հետ:

3) Աշխարհագրութիւն. Վաղուց արդէն աշխարհագրու-
թիւնը ճանաչում է իրրև կարևոր առարկայ ամենօրեայ
զարոյցների համար: Առանց գրան անհասկանալի կլինեն
աշակերտների համար դասարանական կամ քննիչքանութեան
զրբերի մէջ հանդիպող աշխարհագրական տերմինները: Գրեթէ
բոլոր այդ տեսակ զրբերի մէջ պատահում են ամբողջ գլուխ-
ներ, որոնք ծանօթացնում են երեսաներին հայրենիքի և
երկրագնդի հետ: Առաւել հո կարևոր են այդ գլուխները
կրկնողական կուրսերի հասակաւորների համար, որոնք պա-
ահնջում են զարոյցից լարջ գիտութիւններ: Աշխարհագրութեան
գասերը առանձին կենդանութիւն կ'մտցնեն աշակերտների
մէջ, եթէ ուսուցիչը լաւ վերաբերւի գործին: Մինչև անգամ
անզրագէտները հետաքրքրում են այդ առարկայով, եթէ
կենդանի նկարագրութիւն լսեն, օրինակ, Կովկասի մասին,
ցոյց տալի նրա նկարները և տեսարանները: Աշխարհագրու-
թեան ծրագիրը կ'որոշի այն գասագրքով, որը կ'ընդունի
մեր ծխական զարոյցներում, ուշադրութիւն գարձնելով այն
բանին, որ ամենից առաջ անցնեն այն նահանգը, գաւառը,
որտեղ գտնւում է զարոյցը, լետոյ Կովկասը և աղա Ռու-
սաստանը և միւս երկիրները:

Աշխարհագրութիւնը անցնելու ժամանակ առաւել հո,
քան պատմութիւնը, պիտի հոգաւ ամբողջնելու իւրացրածը
աշակերտների յիշողութեան մէջ: Այդ նպատակով զանազան
զարոյցներում տալիս են աշակերտների ձեւը քարտկներ:
Ամեն մի գասին աշակերտները կրկնում են անցածները,
որոնք ունեն մօտ առնչութիւն նորի հետ: Մի և նայնը ան-
ում է պատմութեան գասերին: Մինչև անգամ թւարանու-
թեան գասերին աշակերտները իրանքհաչում են բնակիչ-
ների խտութիւնը՝ բաժանելով նրանց թիւը քառակուսի վերտ

տարածութեան թիւի վրայ և այլն: Համեմատում են
մի տեղի թւական հաշիւները մի ուրիշ տեղի հաշիւների
հետ:

Գարոյցական գրատնից տրւում է աշակերտներին տնային
ընթերցանութեան համար ճանտարհորդութիւններ, նկարա-
գրութիւններ և ժողովրդագրական պատմութեանը, որոնք
ունեն անմիջական յարարերութիւն այն վայրի հետ, որը
ենթակայ է ուսումնասիրութեան: Բայց ամենալաւ միջոցը
աշխարհագրութիւնը աւանդելու համար՝ կարող է ծառայել
մոզական լապտերը:

Ընթերցումից յետոյ աշակերտներին բաժանում են կարճ
կոնսպեկտներ—զրուցատրութեան ծրագիրներ. այդ ծրա-
գիրներով աշակերտները շարագրում են տանը իրանց լաւ-
ները: Շարագրութիւնները տեսնում են, ուղղում և կրկին
վերագարձնում: Վերագարձնելիս լինում են զրուցատրու-
թիւններ, բացատրութիւններ և մինչև անգամ աշակերտներ
մէջ վէճեր են ծագում. Բայց որովհետեւ յատուկ անունների չոր
ու ցամար նկարագրութիւնը կարող է զգանք յարուցանել
դէպի առարկան, ուստի պիտի աշխատել հաղորդել միմիայն
ամենազլխաւոր յատուկ անունները և բոլոր ուշադրութիւնը
գարձնել էական մասերի վերայ:

4) Թւարանութիւն. Թւարանութիւնը կիրականօրեայ
զարոյցներում համարելի է գլխաւոր առարկաներից մէկը,
որին պիտի տալ գործնական բնաւորութիւն: Այժմ էլ ամեն
դիկ կարողանան արագ հաչել առևտրական համարիչի վերայ,
հաչել զանազան տեսակի և ձևի մակերևոյթներ և ծաւալներ,
վարել հաչելըքեր մուտրի և ծախքի, կազմել հաչիւներ,
բաժնել ու չափել հոգաբաժիւններ, անցնել հասարակ կտո-
րակներ, հաչել $\frac{0}{100}$ տւած գրամագլխի. իսկ . գլխաւորն
այն է, որ թւարանութեան խնդիրները, որ նպատակ ունեն
զարգացնել աշակերտների մէջ ունակութիւնկեր և ըմբռնողու-

ցոյց ին տալիս, թէ մեր մէջ գիւղատնտեսութիւնը սաստիկ կազում է, բայց մենք ինչտեսակ միջոցների էլ ձեռնամուխ չիենք՝ բարւոքելու մեր գիւղական տնտեսութիւնը, անկասկած է այն, որ այդ միջոցը կեանքի մէջ մտցնելու համար, պահանջուում է գիւղատնտեսական գիտելիքների շատ թէ քիչ տարածումն ժողովրդական մասսաների մէջ: Կարելի է բերել այստեղ անթիւ վկայութիւններ, որոնք ցոյց են տալիս, թէ որքան ոգորմելի է գիւղացու գիտութիւնը այդ բանի մէջ: Զի կարելի, ի հարկէ, յուսալ, թէ գիւղացիք նորամուծութիւններ կ'անեն թէկուզ ամենալաւ գիւղատնտեսական գրքերի ցուցմանքներով: Եւ մինչև անգամ նրանցից ամենախելօքը և ամենազգայունը տպագրած խորհուրդներին կ'վերաբերի առանձին զգուշութեամբ: Իսկ եթէ գիւղացին տեսնէ, թէ ինչպէս է իւր հարևանի տնտեսութիւնը բարւոքել, ինչպէս նկարագրւած է գրքում, եթէ երկար ու բարակ մտածմունքներից հարց ու փորցից յետոյ, գիւղացին վճռէ անել որ և է հոքրիկ էժանագին փորձ ամենափոքր չափով—գա էլ կ'լինի մի մեծ ծառալութիւն, որպիսին կարող է մատուցանել կիրակնօրեայ դպրոցը ժողովրդին՝ երկրագործութեան շրջանում:

7) *Իրաւագիտութիւն*. Մենք ամենքս գիտենք, որ ոչ որ չի կարող արգարանալ նրանով, որ օրէնք չ'գիտէ: Բայց մենք գրեթէ ոչինչ չենք անում ժողովրդին ծանօթացնելու համար այն օրենքներին, որոնք վերաբերում են համայնքին, դատարանին և այլն: Ժողովուրդը չ'գիտէ իր իրաւունքները և ոչ իր պարտաւորութիւնները. ուստի շատ անգամ նա յանցանք է գործում տգիտութիւնից, որը, սակայն, չի փրկում նրան պատժից:

Գիւղական ուսուցիչները, իբրև ժողովրդին մօտ կանգնած անձինք, լաւ են հասկանում այդ տեսակ տեղեկութիւններ հաղորդելու անհրաժեշտութիւնը դպրոցներում: Կիրակնօրեայ դպրոցում պիտի ծանօթացնել աշակերտներին գիւղական

համայնքի կազմակերպութեան, արտելի, դիւղական ինքնավարութեան, դեմստօփի, գիւղական դատարանի և պետական հիմնարկութիւնների հետ, որքան դա նրանց մատչելի կ'լինի:

Այդպիսի տեղեկութիւնները, հաղորդելով թէ ընթերցանութեան և գրուցատրութեան միջոցով դատարանում և թէ տան ընթերցանութեան համար տւած համապատասխան գրքերով— շատ օգտաւէտ կ'լինեն ժողովրդի համար:

Այդ դպրոցներում պիտի ուսանեն գիւղական ժողովների ազազայ անդամները, դեմստօփի ձայնաւորները, երգեալ ժողովականները, դատաւորները, տանտէրները . . . Նրանց հարկաւոր է այժմնից իսկ պատրաստել հասարակական լայն գործնէութեան համար:

Որպէս զի լաւ ծանօթացնեն համայնական օրէնագրութեանը և վարժեցնեն նրանց խօսակցութեան և ձայնատուութեան ժողովներում, կուրսերի հիմնադիրները կազմում են իրանցից մի կօնկրեա համայնք և ընտրում նախամուտ են իրանցից մի կօնկրեա համայնք և ընտրում նախագահ այս կամ այն եղանակով: Շարաթը մի անգամ նրանք ժողովում են և քննադատում զանազան խնդիրներ՝ վերաբերեալ ճանապարհների շինութեան, կամուրջների, դպրոցների, հիւանդանոցների, հարկերը մասնագրելուն երևակայական համայնքի անդամների մէջ և այլն:

8) *Գեղագրութիւն*. Վիճելի հարց է գեղագրութեան դասերը կիրակնօրեայ դպրոցներում: Առանձին դասեր յառկացնել գրան՝ անմտութիւն կ'լինէր մեր կողմից՝ ի նկատի առնելով ժամանակի չափազանց կարճութիւնը:

Առ հասարակ աշակերտների մէջ լաւ ունակութիւններ զարգացնելու գործում կիրակնօրեայ դպրոցը կարող է շատ բան անել: Առնակութիւններ զարգացնելու մէջ ամենապիտան անի ընդ ամենը 25—30 օր: Դպրոցը կարող է դերում ունի ընդ ամենը 25—30 օր: Դպրոցը կարող է գործել յաջօր, եթէ այդ թմեղագին ժամանակը գործ է գրքուում նոր տեղեկութիւններ հաղորդելու համար, իսկ վար-

տեսուչը և ապա արտագրում օրագրի մէջ:

9) *Գեղարշեսուսական գրականությունը*. Վերոյիշեալ վարժութիւնները պարունակում են իրանց մէջ հայոց լեզուի դասատուութեան գրեթէ բոլոր ծրագիրը կիրակնօրեայ կրկնօրեայ կրկնօրեայ, և մեզ ոչինչ չէր մնում ասելու այդ առարկայի մասին, եթէ որ կրկնօրեայ դպրոցի ծրագրի մէջ չ'մտնէր դարձեալ աշակերտների համար չափազանց կարևոր առարկայ—*գեղարշեսուսական գրականությունը*: Այդ առարկան ունի մեծ նշանակութիւն ժողովրդի բարոյական և էստետիքական դարգացման համար: Այդ տեսակ ընթերցումները կարելի է սարքել ոչ միայն կրկնօրեայ դպրոցի աւելի զարգացած աշակերտների, այլ և կիրակնօրեայ դպրոցի առաջին տիպի անգրագետների համար: Չանազանութիւնը միայն ընթերցանելի նիւթերի բնորոշութեան մէջ է: Բայց եթէ մենք յիշենք թէ ինչպէս տխուր է ու մռայլ ազրատի կեանքը, որրան նա դարգատ է և հաղւազէպ նրա ուրախութիւնը, այն ժամանակ հասկանալի կ'լինի թէ ինչու մարդս երբեմն ձգտում է առժամանակ մտանալ սովորական կեանքի ծանրութիւնը, սկսում է երգել, հանաքներ անել և անհոգ ուրախանալ: Բայց դա խաղ չէ, դա շատ լուրջ և կարևոր դործ է: Այդ տեսակ յոգւածները ընթերցանութեան համար սովորաբար ընտրում են և քննադատում մանկավարժական ժողովներում: Ընթերցումից յետոյ աշակերտներին առաջարկում են հարցեր կարգացածի առիթով և բացատրում դժւար ու անհասկանալի տեղեր: Երբեմն դա մինչև անգամ ընթերցանութիւն չէ, այլ բերանացի բացատրութիւն՝ լուսարանած մոզական լաստերի շարժական նկարներով: Նտխօրօք կազմում է ընթերցանութեան ծրագիրը, առանձին—դեռահասաների և առանձին աւելի զարգացած հասակաւորների համար: Իսկ ամբողջ շարք համապատասխան հարցերը՝ ամեն մի առանձին ընթերցանութեան համար՝ մշակում են մանկավարժական ժողովներում:

Եթէ այդ տեսակ ընթերցումները սարքեն մոզական լաստերով, ուրախութեամբ կ'յաճախեն ոչ միայն աշակերտները, այլ և նրանց բարեկամները: Այդ տեսակ ընթերցումներին աւելի շատ յաճախում են Թիֆլիսի կիրակնօրեայ դպրոցում: Գիւղերում այդ տեսակ ընթերցումները կարող են մասամբ փոխարինել ժողովրդական ընթերցանութեանը և այդ նպատակով ընթերցումները կարելի կ'լինեն կազմել մի ուրիշ ժամանակ, օրինակ, երեկոյեան, եթէ պարապմունքները կիրակնօրեայ դպրոցում վերջանում են ցերեկով:

Եթէ աշակերտները հետաքրքրւած են գործով, կարելի է մի ժամ էլ աւել նւիրել գոսախօսութեան՝ որ և է առարկայից: Սակայն պիտի նկատել, որ եթէ աշակերտները լաւ են պատրաստւած ամենօրեայ դպրոցներում, այնքան ևս ընդունակ են ըմբռնելու նոր գասերը կիրակնօրեայ դպրոցում և այնքան ևս միջոց ունեն առաջ գնալու:

«Եթէ տարրական սւտումնարանի ամբողջ կուրսը կանոնաւորապէս են աւանդել և աշակերտները լաւ են իւրանոնալէս, աւելի քան 200 տարի սրանից առաջ, ամենամեծ ցրել ինչպէս, աւելի քան 200 տարի սրանից առաջ, ամենամեծ սլաւոնական մանկավարժ Ամօս Կօմենիուսն է ասել «հապա ոչ մի սլաւոնական մանկավարժ Ամօս Կօմենիուսն է ասել «հապա ոչ մի այն երիտասարդները, որոնք պիտի մտնեն լատինական դպրոց, այլ և նրանք, որոնք դպրոցից դուրս գալուց յետոյ պիտի այլ և նրանք, որոնք դպրոցից դուրս գալուց յետոյ պիտի պարապեն պիւղատնտեսութեամբ, վաճառականութեամբ, արհեստով և այլն, երբէք իրանց կէտերի մէջ չեն պատահի այնպիսի մի նոր բանի, որի մասին նրանք փոքր ի շատէ տեղեկութիւն ստացած չ'լինեն. և հետևապէս այն, ինչ որ նրանք լսած կամ կարդացած են դրում, կ'լինեն ոչ այլ ինչ, եթէ ոչ մանրամասն կամ մասնապիտակաւ մեկնութիւններ արդէն ծանօթ իրերի»: Եթէ մենք հետաքրքրել կարողացանք չափահասներին, նրանք երկար ժամանակ չեն հեռանայ դպրոցից: Ձեն հեռանայ մինչև որ չ'զգան, որ բարոյապէս և մտաւորապէս այնքան հասունացած են, որ էլ կարօտութիւն չունին կիրակնօրեայ դպրոցի՝ շրջա-

պատող խաւարի և տղետութեան հետ մըցելու համար։
 Ետտեղ կա ըստ ան առարկել, որ կիրակնօրեայ դպրոցները
 համար չեն ճարտի շինութիւններ։ Բայց այդ արդեւրը հեշտու-
 թեամբ կարելի է հեռացնել, եթէ տեղական հոգաբարձու-
 թիւնը և հասարակութիւնը համակրանքով կ'վերաբերել
 գործին։ Մերգիւղերում ու քաղաքներում կան դպրոցներ։
 Նրանց շինութիւնները, առանց գործին վնասելու, կարելի
 կ'լինեն յանձնել ազատ ժամերին կիրակնօրեայ և երեկոյի
 դպրոցներին։

Կարձնալ կարող են առարկել, որ դրա համար միջոց-
 ներ չկան. չկան գրագրաններ և գառաւանդման պիտոյքներ։
 Եթէ ամենօրեայ դպրոցների համար գումար կայ, ևս
 կարծեմ զժառ չի լինի նրա համար ևս դանել գումար։

Կարող են առարկել, թէ կամաւոր ուսուցիչներ չեն
 ճարտի։ Բայց դա էլ հեշտ է։ Ինչքան շատ լինի համակրու-
 թիւն գէպի այդ տեսակ դպրոցները, այնքան շատ կ'գտնեն
 կամաւորներ։ Եւ այդպէս գրեթէ բոլոր գժւարութիւնները
 հեշտութեամբ վերանում են, եթէ հասարակութեան մէջ բոլոր
 կիրակնօրեայ դպրոցների գազափարը չմաւալ կընդունէ և
 նրանց կարևորութիւնը ժողովրդի համար կ'զառնայ մի ան-
 խուսափելի անհրաժեշտ պահանջ։ Բայց դրա համար հարկա-
 ւոր է, որ գիւղական կիրակնօրեայ դպրոցի համար գտնուի
 այնպիսի մի տիպ, որ գասատութեան յաջողութիւնը ապա-
 հովաճ լինի և կասկածներ ծագելու ոչ մի առիթ չ'լինի։

Մեր հասարակութիւնը արդէն ապացուցել է իւր սէրն ու
 եռանդը գէպի դպրոցական գործը, ուստի և նա չի խնայի
 իւր նիւթական միջոցները, թէ թիւս իր բացաճ և մօտ ապա-
 գայում բացելիք ծխական դպրոցների, բանալու նա և կիրակ-
 նօրեայ ու կրկնօրեայ դպրոցներ։ Մեր հայ ուսուցիչները,
 որ մեծ ծառայութիւն են մատուցել ժողովրդի ինքնաճանչու-
 թեան գործին, չեն զլանայ հազարգելու ժողովրդին, բացի
 գրագիտութիւնից, և ուրիշ ժամանակակից անհրաժեշտ գիտե-

լիքներ։ Մեր ինտելիգենցեան, որ պատրաստ է միշտ արձա-
 գանք տալու ժողովրդի պահանջներին և ընդունակ յափշտակ
 լելու բարի գործերով, նույնպէս չի մերժի իր բարոյական
 օգնութիւնը գիւղական և քաղաքային կիրակնօրեայ դպրոց-
 ներին։

Բաւական չէ միայն պատեր շարել, շինութիւն կանգնե-
 ցնել. հարկաւոր է միտժամանակ մտածել ապահովեցնելու
 այդ պատերը գանազան պատահարներից։ Հարկաւոր է ծած-
 կել շինութիւնը ծածկոցով, որ պատերը չ'քայքայուեն և չի-
 նութիւնը կանգուն մնայ։ Մենք յուսով ենք, որ մեզանում
 շուտով կ'բացեն կիրակնօրեայ դպրոցներ և սենք հաւա-
 տում ենք դրանց օգտակարութեանը, որովհետեւ առանց այդ
 դպրոցների մեր կառուցած ամենօրեայ ծխական դպրոցի պա-
 տերը շուտով կ'քայքայուեն կեանքի փոթորիկներից և մեր
 նեղութիւնները ապարդիւն կ'անցնեն։

Այնու ամենայնիւ կիրակնօրեայ դպրոցների գործը կա-
 բելի է ամուր հիմքերի վերայ դրւած համարել միայն այն
 ժամանակ, երբ ժողովուրդը ինքը՝ թէ գէմ իր աւելի տա-
 գանդաւոր, լուսաւորված և եռանդուն ներկայացուցիչները՝
 կ'մասնակցէ այդ շարժմանը։ Մենք արդէն տեսնք, որ մի
 դարմանալի լայն և արագ շարժումն՝ յօգուտ կիրակնօրեայ
 դպրոցների Եօտանգեայում և Անգլիայում, գլուխ է բերել
 հասարակ գրաշար թանկէն, որ մի և նոյն յաջողութեամբ
 մուրացկանների համար Անգլիայում դպրոցներ հիմնել է
 կօշկակար Պօուդսօնը, որ գիւղական համալսարանները Պան-
 կայում իրանց զոյութեամբ և արագ գարգայմամբ պարտա-
 կան են հասարակ կազմարար Կօլիին։

Կ'գայ ժամացակ, երբ մենք էլ կ'ունենանք թանկէ-ներ
 Պօուդսօն-ներ և Կօլի-եր, ինչպէս գործնութեան ուրիշ
 շրջաններում ունեցել ենք նշանաւոր գործիչներ։ Նրանք
 էլ կ'մտնեն ժողովրդական կրթութեան գործի մէջ իրանց
 գործնական խելքը՝ իրրի անմիջական ծանօթներ ժողովրդի

պահանջներին, հայեացքներին ու կարիքներին, այն ժողովրդի, որի հետ կապուած են արիւնակցական կապերով: Այն ժամանակ միայն կիրականորեայ գալուցը կ'կանգնի ամուր հողի վերայ և կ'գտնեն նորանոր ճանապարհներ կրթութեան տարածման համար ժողովրդական մասնաների մէջ:

Որքան ուշ ձեռնարկենք մեր բազմաթիւ խնդիրները ամենակարեւորագոյնին — ինքնակրթութեան գործին, այնքան էլ մեր աշխատանքը պիտի կրկնապատկենք և եւապատկենք:

Վ Ե Ր Ջ

Ն Կ Ա Տ Ի Ա Ծ Վ Բ Ի Պ Ա Կ Ն Ե Բ

Ս Ի Ս. Լ.

Ո Ի Ղ Ի Ղ

Ե Բ Ե Ս	Տ Ո Ղ		
6	3	Ռայքիսն	Ռայքսին
»	10	Խծական	Ժխական
»	24	Անաղիխյում	Անգլիխյում
»	29	Ղասաւանդաման	Ղասաւանդաման
7	1	եղանակեր	եղանակներ
»	»	միթօղներ	մեթօղներ
»	11	ղիստիգենաները	ղիստիգենաները
»	18	Ջօղանդիխյում	Ջօտանդիխյում
»	19	Թանկէի	Բանկէի
»	22	սուղութեան	սղութեան
8	13	նրաց	նրանց
9	1	հոգամ է	հոգում է
10	18	գործաւորների	գործարանների
»	19	երիգասարտների	երիտասարդների
»	32	զրականակութեան	զրականութեան
11	21	զիտութեան	զիտութեան
12	14	ունկնդիրները	ունկնդիրները
13	15	բաժնամ	բաժնում
»	30	անտեսագրութեան	անտեսագրութեան
14	9	թէղկիլիէ	թէղկիլիէ
»	22	ոտանաւորների	ոտանաւորների
17	27	ֆրնսերէն	ֆրանսերէն
19	10	հոգիբանական	հոգեբանական
20	5, 7	էին	էին
»	»	ընթացանութեան	ընթացանութեան
21	7	անգրագետների	անգրագետների
»	9	Յաւաբարի	Յաւաբարի
»	13	խորուրդի	խորհրդի
»	20	խոստովանել	պիտի խոստովանել
22	17	բերել	բերել
»	30	զրագետ	զրագետ
»	31	անգրագետ	անգրագետ
»	6	գախտիքը	գաղտնիքը
24	6	և այլ	այլ և
25	25	ժխական	ժխական
»	12	Անգլիայի	Անգլիայի
27	19	բաղադրային	բաղադրային
»	»	կարճատե	կարճատե
»	28	թեցեղիկիզմ	թեցեղիկիզմ
28	7, 18	թեցեղիկիզմ	հետքերը
»	25	յեպերը	յեպերը
29	5	գրւածքները	գրւածքները
31	8	թեցեղիկիզմ	թեցեղիկիզմ

Ե Ր Ե Ս Տ Ո Ղ

32	26	մատուցաց	մատուցած
33	1	նշանակաութիւնն է	նշանակութիւնն է
»	7	դատար	դադար
»	10	կատարեալագործել	կատարելագործել
34	15	լեզուլ	լեզուլ
37	3	դէպքերում	դէպքերում
»	18	աւլի	աւելի
42	32	գոհողութեանը	գոհողութիւնը
44	25	ունդունած	ընդունած
50	16	մշտական	մշտական
51	32	կիրականօրեայ	կիրականօրեայ
52	16	անցել է	անցել է
54	2	միայն	միմիայն
»	»	ինքնօրոյն	ինքնօրոյն
»	25	երեկոյան	երեկոյան
55	26	դպրոցիկան	դպրոցական
59	1	բշխկները	բժիշկները
»	»	սկզբնաւորութիւնը	գործի սկզբնաւորութիւնը
60	8	կիրականօրեայ	կիրականօրեայ
66	9	թիմայով	թեմայով
67	6	իրենց	իրանց
»	17	միջակութիւններին	միջակութիւններին
68	28	կրկնողական	կրկնողական
»	32	աշատերտներին	աշակերտներին
69	6	պատմութիւնը	պատմութիւնը
»	10	աշակերտներին	աշակերտներին
70	13	պատմութիւնն	պատմութիւնն
»	»	գիտութիւններ	գիտութիւններ
73	8	հասերի հետ	դասերի հետ
74	16	փորցից	փորձից
77	29	բացօնալ	բացօնալ
78	2	գրագիտութիւն	գրականութիւն
»	14	ինտրութեան	ընտրութեան
80	23	տիպ	տիպ
81	23,28	թանկէն	թանկէն

«Ազգային գրադարան»

NL0222865

53.601